

Sayı : 13

Sene : 1983 - 1987

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Prof. Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU
HATIRA SAYISI

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

DALTABAN MUSTAFA PAŞA

Abdülkadir Özcan

XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başları, Osmanlı devletinin pek bunalımlı dönemlerini teşkil eder. İmparatorluğun, dışarıda, Karlofça Andlaşması ile sonuçlanan savaşlarda büyük toprak kayıpları vererek artık gerileme devresine girdiği bir sırada, bu felâkete içeride, Osmanlı tarihlerinde «Edirne Vak'ası» veya «Feyzullah Efendi Vak'ası» olarak geçen bir buhran dahi eklenmişti. Bu buhranlı yılların tarihi araştırılırken, devrin mühim olayları hakkında yapılan monografik çalışmalar kadar, önemli mevkilerde bulunmuş şahısların biyografik tetkikleri de müstesnâ birer inceleme konusunu oluşturur.

Daltaban Mustafa Paşa, yeniçeri ağalığı yapmış, bazı eyalet vâililiklerinde bulunmuş, batıda ve doğuda, ordu seraskeri olarak, önemli mevkilerde küçümsenemeyecek faaliyetlerde bulunmuş, veziriâzamlık makamına getirilmiş, bu arada adı bazı menfî hâdiselere karışmış, hulâsa, devlet dümenini kısa da olsa elinde tutmuş biri olduğu halde, küçük bir iki çahşma dışında¹ biyografisi müstakil olarak ele alınmamış bir şahsiyettir. Bu monografik çalışmada, onun biyografisi, bilhassa siyasî hayatı üzerinde durulacaktır.

1 Ahmed Refik, «Daltaban», *Yedigün* (19.6.1935), sene : 3, sayı : 119, ss. 12-13; Y. Öztuna, «Mustafa Paşa (Daltaban)», *Türk Ansiklopedisi*, XXIV, Ankara 1976, s. 499; Yılmaz Ural, *Daltaban Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri*, Tarih mezûniyet tezi (1966), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Seminer Ktb. nr. 893.

Daltaban² Mustafa Paşa, bir rivâyete göre Istranca civârında Petriş köyünde³, bir başka rivâyete göre ise Manastır'da⁴ dünyaya gelmiştir. 1704 yılı başlarında, katli sırasında yaşı 50 dolaylarında bulunduğundan⁵ Mustafa Paşa'nın 1654-55 yıllarında doğmuş olabileceği tahmin edilebilir. Çocukluk ve ilk gençlik yılları hakkında pek bilgimiz yoktur. Bununla beraber genç yaşta Kara İbrahim Paşa'ya intisab ettiğini, onun karakulağı⁶ ve mehterbaşısı⁷; veziriâzamlığından sonra da telhisçisi⁸ olduğunu biliyoruz. Bu vazifeye tayini, kendisinin okuma-yazma bilmeyen câhil birisi olduğu yolundaki ithâmların⁹ garazkârâne olabileceğini akla getirmektedir. İbrahim Pa-

2 Günümüzde pabuçsuz, çorapsız, yalınayak gezip dolaşan; mecâzen ise görgüsüz, kaba kimseler için kullanılan (Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, VIII, s. 4216) bu sıfatı, Mustafa Paşa, tebdil-i kıyâfetle, çoğu zaman şehir içinde yaya gezmesi ve hızlı hareket etmesinden dolayı almıştır. (Bk. Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki müellifi belli olmayan osmanlı *Tarih*'i, nr. Hs. 216, vr. 205a; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara 1980, III, 467; ondan naklen Joseph von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XIII, Paris 1839, s. 11. Ancak, Hammer burada Kantemir'i hata yapmakla itham etmekte, Mustafa Paşa'nın bu sıfatı dar tabanlı olmasından dolayı aldığı ileri sürmektedir; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (SO), İstanbul 1308-1315, IV, 412).

3 Berlin'deki yazma *Tarih*, 205a; Şeyhi Mehmed, *Vekâyü'l-fudalâ*, Bâyezid Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi, nr. 2362 II/1, 110a; ondan naklen SO, göst. yer. Hammer'de Petreşik şeklinde geçen burası Manastır civarında bir köydür (*Histoire*., göst. yer).

4 Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 126; Hâfız Hüzeyin Ayyansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*, Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 1978, s. 72; Şemseddin Sâmî, *Kamusü'l-A'lâm*, İstanbul 1316, VI, 4306.

5 Osmanzâde, *aynı eser*, s. 127; K. A'lâm, VI, 4307.

6 Karakulak, vezirlerin, yeniçeri ağasının ve bostancıbaşının hizmetinde bulunan ve emir çavuşu, haberci yerinde kullanılan bir terimdir (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1971, s. 198).

7 Berlin'deki yazma (bundan böyle «anonim *Tarih*» diye atıfta bulunulacaktır), 205a; Osmanzâde, *kezâ*, s. 127.

8 Şeyhi, *aynı eser*, 110a; SO, IV, 412. Kantemir sehven Kara Mustafa Paşa'nın telhisçisi olduğunu belirtmektedir.

9 *Anonim Tarih*, 205a; Hammer, *kezâ*, XIII, 11, 76; K. A'lâm, VI, 4306; *Türk Ansiklopedisi*, XXIV, 499; İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s. 486. Bilindiği gibi, sadrazamların padişaha sundukları arz ve tezkirelere telhis adı verilir. Hülâsa edilmiş mânasına gelen bu tür yazıların gayet açık ve güzel ifade edilmiş olması gerekirdi. Bu arzları saraya götüren vazifelilere telhisçi denirdi (Daha geniş bilgi için bk.

şa'nın 1094 yılı sonlarında (1684 başları) sadârete getirilmesinden sonra kapıcılar kethudâlığı, kapıcıbaşılık ve mirâhûr-ı sânilik görevlerinde bulunmuş olan¹⁰ Mustafa Paşa 1101 (1689-1690) senesinde¹¹ cebecibaşı¹² 1103 rebiülevvelinde (kasım-aralık 1691) ise Eğimli Mehmed Ağa yerine yeniçeri ağalığına tayin edilmiştir¹³. 1103 ramazanında (mayıs-haziran 1692) Niğde ve Kayseri mutasarrıflığının¹⁴ da bulunmuş¹⁴, aynı sene zilkadesinde (temmuz 1692) Babadağı taraflarında düşmana karşı koymakla¹⁵ görevlendirilmiştir.

Babadağ muhafızlığı

Bu sırada gerek düşmanla gerekse Kırım tatarlarının bazı taşkınlıklarıyla uğraşmış¹⁶ olan Mustafa Paşa, zor durumda bulunan Kamenice muhafızlarına ait zahireyi götürmekle mükellef Şehbaz Giray'ı denetlemek ve yolda yağmalanan zahireyi tedarik ettirerek adı geçen kalâyeye ulaştırmakla vazifelendirilmiştir¹⁷.

Anadolu vâililiği

Babadağ'ndaki hizmetleri beğenilen Mustafa Paşa 1107 (1695-96) yılında Anadolu vâililiğine getirilmiştir¹⁸. O sıralarda Anadolu-

Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler*, İstanbul 1970, ss. XXIII-XXIV).

10 Şeyhî, *kezâ*, 110a :

11 Osmanzâde'ye göre 1102'de (s. 126); krg. SO. IV, 412.

12 Râşid Mehmed, *Tarih*, II, İstanbul 1282, s. 176. Şeyhî'ye göre bu mevkiye Rumeli beylerbeyliği pâyesiyile getirilmiştir (110a).

13 Şeyhî, göst. yer; Osmanzâde, *aynı eser*, s. 126; SO. göst. yer.

14 Bu vazifesi sâdece Şeyhî tarafından (II/1, 110a) belirtilmiştir.

15 Abdülkadir Özcan, *Defterdar Şarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin*, basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Seminer Ktb. nr. 3276, İstanbul 1979, I, 586; Osmanzâde, göst. yer; Şeyhî, göst. yer.

16 evâil-i rebüilâhur 1106 (kasım 1694 sonları) tarihli hüküm, Başbakanlık Osmanlı (BOA), *Mühimme Defteri*, CV, 28.

17 evâsıt-ı cumâdelülâ 1106 (1694 sonları - 1695 başları) tarihli hüküm, *kezâ*, s. 78.

18 Osmanzâde, *Hadika*, s. 126; Râşid, II, 376. Şeyhî'ye göre bu makama 1108'de tayin edilmiştir (110a). Halbuki, Anadolu vâlisi sıfatıyla kendisine 1107 tarihinde gönderilmiş birçok hükümler bulunmaktadır (*Mühimme*, CVI, 131,

daki mahlûl timar ve zeametler usulsuz olarak, hak etmeyenlere tevcih edilmekte idi. Bu durum kendisine hatırlatılan Daltaban'a, ilkbahara kadar 5000 cebelü hazırlaması emr edilmiş¹⁹, bu arada kendisinden, halka zarar veren eşkıyaları şer'an izale etmesi istenmiştir²⁰. Ancak, o sırada reâyâyaya zarar verenler sadece eşkıyalar değildi. Sancak beyi, mutasarrıf, voyvoda ve mültezim gibi yüksek dereceli devlet hizmetlileri de, haksız yere aldıkları paralarla ahaliye zulm ediyorlardı. Hatta, bunların arasına, beylerbeyi sıfatıyla Mustafa Paşa'nın adı da karışmıştı. Eşkıya teftişi bahanesiyle, Mustafa Paşa'nın haksız yere para aldığı yolunda aleyhinde şikâyetçiler çıkmıştı. Kendisine gerekli ikaz yapıldıktan sonra²¹, bu yılın sonlarında sefer için Edirne'ye hareket etmesi emr edilen Mustafa Paşa'dan²², ayrıca Balıkesir ve Uşak taraflarındaki isyan ve karışıklıkları bastırması²³; 1107 ramazan ayı sonlarında (nisan 1696 sonları) gönderilen bir fermanla ise, 1000 süvari tedarik etmesi istenmiştir. O sırada, sefere çıkacak her nefere 15'er kuruş bahşiş, 5'er kuruş da yollarda gerekli ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere toplam 20'şer kuruş tahsis edilmiş²⁴ ve gönderilen bir başka fermanla hemen Edirne'deki orduya katılması emr edilmiştir²⁵.

II. Mustafa'nın bu seferinde başarılı hizmetlerde bulunan Daltaban Mustafa Paşa²⁶ Sava nehri yalılarındaki kalelerin fethi ile görevlendirilmiş²⁷, maiyyetindeki toplam 24630 piyade ve süvari kara

146, 215, 281). 1106 şevvali sonlarında (haziran 1695 başları) Babadağı'nda başbuğ olarak Elhâc Yusuf Paşa görülmektedir.

19 evâsıt-ı rebülevvel 1107 (ekim 1695 sonları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CVI, 295.

20 evâhır-ı rebülevvel 1107 (kasım 1695 sonları) tarihli hüküm, *kezâ*, 300.

21 evâil-i receb 1107 (şubat 1696 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CVIII, 87.

22 evâhır-ı receb 1107 (mart 1696 başları) tarihli hüküm, *Mühimme* CVIII, 121.

23 evâil-i ramazan 1107 (nisan 1696 başları) tarihli hükümler, *kezâ*, s. 176, 186.

24 evâhır-ı ramazan 1107 (nisan 1696 başları) tarihli hüküm, *kezâ*, s. 193.

25 aynı tarihli hüküm, s. 213.

26 evâsıt-ı safer 1108 (eylül 1696 başları) tarihli hüküm, *kezâ*, s. 397.

27 aynı tarihli hüküm, s. 402.

askeri ve donanma neferleri ile Morevik palankasını ve daha birçok yerleşim merkezini kurtarmıştır²⁸.

Diyarbakır beylerbeyliği

Daltaban Mustafa Paşa 1108 yılı başlarında (1696 ortaları) Diyarbakır vâililiğine tayin edilmiştir²⁹. Bu görevi sırasında da halka zulm ettiği yolunda hakkında şikâyetlerde bulunulan Paşa³⁰ 1108 sonlarında padişahla birlikte sefere çıkmakla vazifelendirilmiş ve kendisinden acele, eyalet askerleriyle Sofya'da orduya iştirak etmesi istenmiştir³¹. Mustafa Paşa Sofya'ya geldiğinde, pek çok kimsenin, kendisinden, haksız yere mallarını aldığı, kendilerini habs ve zulm ettiği yolunda şikâyetlerde bulunmaları üzerine, şeyhülislâm ve kazaskerler huzurunda muhâkeme olunmuştur³². Şikâyetçilerle yapılan yüzleştirmelerde suçlu bulunan Paşa, haksız yere aldığı malları geri vermeye ve ölüme mahkûm edilmiştir³³. Ancak, Mustafa Paşa, başta devrin şeyhülislâmı Feyzullah Efendi³⁴ olmak üzere, padişahın

28 evâil-i rebülevvel 1108 (ekim 1696 başları) tarihli hüküm, *Kezâ*, s. 410; Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, Manisa İİ Halk Ktb. Çaşnığır kısmı nr. 723'ün Türkiyat Enstitüsü (Araştırma Merkezi)'deki 207 nr. ile kayıtlı fotokopisi, 61â vd: Râşid, II, 376, 382; *Zübde*, II, 784.

29 Râşid, II, 382; Osmanzâde, *Hadîka*, 126; Seyhî, *aynı eser*, 110a; SO. IV, 412.

30 evâil-i zilâkade 1108 (mayıs 1697 sonları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, s. 10.

31 *Kezâ*, s. 15.

32 O tarihlerde İstanbul'da bulunan ve Daltaban'ın dostu olan Kantemir, eserinde, Mustafa Paşa'nın, kendisini, «Anadolu'dan fazla vergi topladığını, ancak bu paraları kendi kesesine koymayıp, oradaki askeri birlikleri ıslâh etmek ve sayılarını arttırmak için kullandığını» söyleyerek savunduğunu belirtir. Kantemir devamla, devrin veziriâzamı Elmas Mehmed Paşa'nın Daltaban Paşa'yı kışkandığı için sürgüne yolladığını, yazar. Hâdiselerin çağdaşı olan Romen yazar, Mustafa Paşa hakkındaki nefy yazısını, sadâret kethudâsının odasında kaleme alınırken bizzat gördüğünü, dostunu durumdan haberdar ettiğini, onun da, «bana göstermiş olduğunuz dostluğa teşekkür ederim. Babanıza yapmış olduğum hizmetlerin hâtırasını muhâfaza etmeniz hoşuma gitti. Bununla beraber benim için kaygılanmayın. Zîrâ, belki Allah böylece beni ölümden kurtaracaktır» şeklinde cevap verdiğini ilâve eder (s. 468).

33 *Zübde*, ss. 809-810; Râşid, II, 403; Hammer, XIII, 12.

34 Osmanzâde, *Hadîka*, s. 126; K. A'lâm, s. 4306.

öteki bazı yakınlarının³⁵ şefaatiyle idamdan kurtulmuş, sadece vezaretten azl ile mallarına ve yanındaki 100 kese³⁶ akçe parasına el konulmuş, kendisi de Bosna sınırındaki Poçitel kalesine sürülmüştür³⁷. İstanbul'da 74 kese parası da müsâdere edilen Daltaban'ın mallarının, değeri pahasından satılması ve borçlarının ödenmesi kararlaştırılmıştır³⁸. Diyarbakir'deki eşyalarının yazımı için de belde kadısı ve Âmid voyvodası görevlendirilmiştir³⁹. Bu sürgün hayatı onu, yenilgi ile sonuçlanan Zenta savaşına katılmaktan alıkoymuş, âdeta kendisine yeni bir şans getirmiştir⁴⁰.

BOSNA VALİLİĞİ

O sıralarda Bosna vâlisi Mehmed Paşa ölmüş, yanındaki askerler de dağılmış olduğundan, bunu fırsat bilen Avusturya başkumandanı Prens Eugen 5000 yaya, 5000 atlı, 7000 Macar ve Hırvat ile birçok topu Bosna hududuna göndermişti. Onun için düşünen saldırısı ile karşı karşıya bulunan bu eyaletin savunulması ve bir nizam altına alınması gerekmektedir⁴¹. Bu durumdan telaşa düşen Bosna halkı, serhad kalesi Poçitel'de sürgünde bulunan Daltaban'ı kumandan olarak başlarında görmeyi istemeleriyle, askerî meziyetleri, savaşçılığı ve cesareti yanında, o diyarı iyi tanınması da göz önüne alınarak, onların bu isteğine uyulmuş, vezareti îade edilen Mustafa Paşa 1109 rebülevvelinde (1697 eylül-ekiin) serbest bırakılmıştır⁴².

35 *Zübde*, 810. Bunlar arasında Elmas Mehmed Paşa da vardır (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, 415, Ankara 1983, s. 259).

36 Hammer'e göre 500 kese (XII, 415).

37 evâhır-ı zilhicce 1108 (temmuz 1697 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 79; Osmanzâde, *aynı eser*, s. 126. *Şeyhî*, 110a ve SO. 412'de ise Eğridere palankasına sürüldüğü belirtilmektedir.

38 Bu sırada bazı eşyasının değerinin çok altında satılması üzerine Bağmuhâsebeci Mehmed Bey görevinden alınmıştır (Râşid, II, 403).

39 Diyarbakir mollasma ve Âmid voyvodasına evâhır-ı zilhicce 1108 (temmuz 1697 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 79.

40 Kantemir, s. 468 : ondan naklen Hammer, XIII, 12.

41 Râşid, II, 423; Uzunçarşılı, *aynı eser*, s. 260.

42 Fındıklılı, *Nusretnâme*, 118a; Osmanzâde, *Hadika*, s. 126; *Şeyhî*, *aynı eser*, 110a; SO. IV. 412. Kantemir'e göre Mustafa Paşa, padişahın bilgisi ve onayı olmadan Bosnalılar tarafından serasker ilân edilmiş, böylece II. Mustafa-

Çok geçmeden, etrafa yazılan mektuplarla, Hersek ve öteki bölgelerden kuvvetler toplanması istenmiş ve düşmana karşı konulmasına çalışılmıştır. Bu arada Mustafa Paşa serhad kumandanı olarak⁴³ orduların başına getirilmiş, eski vâli Mehmed Paşa'nın kethudası Ahmed Ağa geçici olarak Bosna vâlisi tayin edilmiştir⁴⁴. Bir süre sonra Mustafa Paşa'ya bu eyaletin vâliliği ile Bosna seraskerliği tevcih edilmiştir⁴⁵.

Bosna cephesi seraskeri olarak Daltaban Paşa'dan, o bölgeleri düşmandan temizlemesi ve bütün eyalette asayiş sağlaması talep edilirken⁴⁶, maiyyetine 2500⁴⁷ mîrî piyade, 500 süvari olmak üzere 3000 merkez askeri; 1500 Bosna, Hersek Klis ve İzvornik zuama ve timar sahiplerinin eyalet askerlerinden, 2000 Macar diyarından nefer verilmiş, 1500 nefer de bizzat kendisinin teçhizatlandırması emr edilmiştir⁴⁸. Bu neferlerin ulûfe, bahşış ve zahire masrafları olarak 400 kese akçe ile merkezden ayrıca 500 yeniçeri gönderilmiştir⁴⁹.

Mustafa Paşa, ilk iş olarak, kethudasını, düşman saldırısına maruz kalan⁵⁰ Bihke kalesine zahire nakli etmekle görevlendirmiş⁵¹ ve hemen o civardan 1000 nefir-i âmm askeri yazılması için verilen emrin ifâsma çalışmıştır⁵². O sırada Hersek, Klis ve İzvornik mutasarrıflarının, bazı bahanelerle yardıma gelmemeleri üzerine Dal-

ya emr-i vâki yapılmıştır (s. 468). Bu vazifesi sırasında Mustafa Paşa, Kantemir'in babası olan Boğdan voyvodası Constantin ile dostluk münâsebetlerinde bulunmuştur (s. 340, 468).

43 Osmanzâde, *Hadîkâ*, s. 126.

44 evâsıt-ı rebîülâhır 1109 (kasım 1697 başları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 139. s. 146'da dahi başta Mustafa Paşa olmak üzere öteki beylerbeyi ve beylere yazılan hükümlerde Bosna seraskeri Hasan Paşa'ya tâbi olmaları emr edilmektedir.

45 Râşid, II, 423; Uzunçarşılı, *keza*, s. 260.

46 evâhır-ı rebîülevvel 1110 (1698 eylül sonları - ekim başları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 487; Râşid, II, göst. yer.

47 *Zübde*, s. 827 ve Râşid, II, 423'de 4000 piyade olarak gösterilmiştir.

48 evâhır-ı cumâdelülâ 1109 (aralık 1697) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 187; *Zübde*, 827.

49 *Zübde*, göst. yer. Râşid, II, 423.

50 evâhır-ı receb 1109 (şubat 1698 başları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 267.

51 Râşid, II, 435.

52 *Mühimme*, göst. yer.

taban, gevşek davranmaması hakkında bir ihtar almışsa da⁵³ kısa zamanda Bihke'yi düşman tasallutundan kurtarmıştır⁵⁴. Bu arada, merkeze çok uzak bir yer olan Hersek sancağındaki Poçitel, Liposka ve Gabela kaleleri devamlı düşman tehdidinde olmakla, muhafazaları için, Mustafa Paşa'nın arzı üzerine, eski Hersek mutasarrıfı vazifelendirilmiştir⁵⁵.

Daha sonra, o bölgeyi sürekli tehdid eden ve yaptığı saldırılarla halka büyük zararlar verdiren Karlofça generali ve Hırvat banı üzerlerine akın yapılmasına karar verilmiştir⁵⁶. İlk merhalede Zrin ovasına, Sin ve Nova kaleleri havalilerine yapılan akınlarda binden fazla eflâklı ve hırvatın evleri başlarına yıkılmış, 500 kadar da kılıçtan geçirilmiştir. Bu arada düşmandan pek çok hayvan, esir ve ganimet alınmıştır. O sırada Glamoca kalesine saldırı halinde bulunan hırvatlar, Adem Paşa'nın, üzerlerine gelmekte olduğunu öğrenince, kurtuluşu kaçmakta bulmuşlardır⁵⁷. Daltaban Mustafa Paşa kumandası altındaki askerler, nehir üzerinde olup, düşmanın işine yarayan köprüleri ortadan kaldırmışlar, muhafızlarını kılıçtan geçirmişler, bu arada dört beş düşman köyünü tahrib etmişlerdir⁵⁸. Daha sonra Piyoke nahiyesine akın yapılmış, buraya bağlı 15 kadar köy yakılmış, bilâhıre Puško polata, İşkopol ve Duna yağmalanmıştır. Akınlar sırasında pek çok ganimet alınmış ve düşman öldürülmüştür. Bu sırada Hırvat reisi Yanko-oğlu da ele geçirilmiş ve katledilmiştir⁵⁹.

Mustafa Paşa'nın bu başarıları kısa sürede şöhretini arttırmış ve kendisine sadâret yollarını açmıştır⁶⁰. Bosna vâililiği ve seraskerliği esnasında Avusturyalıları Sava'nın öte tarafına süren Paşa, bu nehrin iki yakasında 24 kadar kaleyi geri almış⁶¹, birçok kaleyi de

53 aynı tarihli hüküm, *kezâ*, s. 277.

54 *Kezâ*, s. 281.

55 evâsıt-ı zilkade 1109 (mayıs 1698 sonları) tarihli hüküm, *kezâ*, s. 416.

56 Fındıklılı, *Nusretnâme*, 150a-b.

57 *Zübde*, s. 840; karşı. Râşid, II, 435; *Nusretnâme*, 150a vd.

58 *Nusretnâme*, 152a; *Zübde*, 847; Yılmaz Ural, *adı geçen tez*, s. 7.

59 *Zübde*, 847-848; Râşid, II, 442.

60 Hammer, XII, 404.

61 Kantemir, III, 286.

tamir ettirmiştir⁶². O sıralarda görüşülmekte olan Karlofça Andlaşması imzalanıncaya kadar, Mustafa Paşa'ya, serhad kalelerini gözetmesi ve casuslarla düşmanı tanıması emr edilmiştir⁶³.

Rakka beylerbeyliği

Mustafa Paşa 1110 cumâdelâhiresinde (1699 başları) merkezi Urfa olan Rakka beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁶⁴. Bu mevkiye tayinini gerektiren sebep, Selemiye ve Deyr-i Ruha dolaylarında bazı şâkilerin halka vermekte oldukları zararların önlenmesi⁶⁵ ile bazı aşiret ve kabilelerin o bölgelere iskân edilmesi hususunda alınan karardı⁶⁶. Aynı zararın def'i ile Haleb ve Maraş beylerbeyileri de görevlendirilmişti. Bu vazifelerinde biraz gevşeklik göstermesi üzerine padişahın tekidli ve tehdidli bir fermanına muhatab olan Mustafa Paşa'nın⁶⁷ gerçekten, başlangıçta emirleri ağırdan aldığı⁶⁸ ve çevresine karşı serkeş⁶⁹, vazifesinde ihmâlkâr davrandığı anlaşılmaktadır. Ancak, ikinci ihtarın tesiriyle, etrafı sıkı bir zabt u rabt altına alan

62 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, 260.

63 evâil-i rebülevvel 1110 (eylül 1698 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 485; *Nusretname*, 150a vd. Daltaban Mustafa Paşa'nın 1110 recebinde (ocak 1699) Edirne vâilliğine getirildiğinde sâdece SO. IV, 412'de bahs edilmede olup, çağdaş kaynaklarda bu görevinden söz edilmemektedir.

64 evâil-i rebülevvel 1110 (eylül 1698 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 485; *Nusretname*, 153a; Şeyhi, 110a; *Zübde*, 853; krş. Uzunçarşılı, *ayn. eser*, IV/2, 268. Osmanzâde'ye göre bu tayin cumâdelûlâ ayında vukû bulmuştur (s. 126).

65 evâsıt-ı cumâdelâhire ve evâil-i şaban 1110 (aralık 1698 - şubat 1699 ortaları) tarihli hükümler, *Mühimme*, CX, 531, 586.

66 evâsıt-ı cumâdelâhire 1110 (aralık 1698 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CX, 573; *Kezâ*, şevval 1110 (nisan 1699) tarihli hüküm, s. 644.

67 *Kezâ*, CX, 644; evâsıt-ı zilhicce 1110 (haziran 1699 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 4.

68 *Kezâ*, göst. yer.

69 Ruha halkından birkaç kişi Divân-ı Humâyûn'a gelerek Mustafa Paşa'dan şikâyetle bulunmuşlarsa da, Daltaban Birecik ve Ruha kadınlarının hüsn-i hâlini şehâdetleri, bazı belde ileri gelenlerinin de eşkıyayı zabt u rabt altına almasından halkın huzura kavuştuğunu söylemeleri ile mahallinde yapılan tahkikat ve duruşma sonucu kurtulabilmiştir (evâsıt-ı rebfülâhur 1111/ekim 1699 ortaları tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 180).

Paşa⁷⁰, aşiretleri iskâna çalışmış⁷¹, çok geçmeden de Bağdad vâililiğine getirilmiştir.

Devrin sadrâzamı Amcazâde Hüseyin Paşa, bu tayin münasebetiyle, Mustafa Paşa'ya yazdığı hususi bir mektupta⁷², adı bazı menfiliklere karışmış olan Daltaban'a ikazlarda bulunmuş ve dikkatini çekmiştir.

Mektub, Daltaban Paşa'nın Rakka vâililiği sırasındaki başarısızlıkları, halka yaptığı zulümler sebebiyle, hakkında çok sayıda şikâyetçinin Divân-ı Humâyun'a gelmiş olması ile başlamakta ve Bağdad yerine ma'zûlen bir başka yere tayin edilseydi âkıbetinin ne olacağını düşünmesi hatırlatılmaktadır. Kendisinin, aslında tecrübeli biri olduğu ve padişah katında defalarca hüsn-i terbiyesinden bahs edilmesi ile, veziriâzamı yalan çıkarmaması beklenirken, tam tersi zulüm haberlerinin gelmesinin çok üzücü olduğu, fakat yine de samimiyetine binâen Bağdad vâililiğine getirildiği bildirilmektedir. Ancak, bu görevin Rakka vâililiğinden daha zor, çevrenin vahşî urban eşkiyasıyla dolu olduğu ve sadece arabların bulunduğu, dolayısıyla herkese hakîmâne ve akıllıca davranılmasının gereği hatırlatılmaktadır. Böylece, Bağdad'daki başarılarının, geçmiş seyyielerini unutturacağı ve kendisinin de padişah katında tezkiyeye yüzü olacağı, aksi takdirde, pek çok asker ve para sarf edilmiş Bağdad için hükümdarın gazabının teskin edilemeyeceği belirtilerek, kendisini utandırmaması dileği ile vazifesinde başarılar temennisinde bulunmaktadır⁷³. Eklerde metni verilen bu mektubun muhtevâsından, Amcazâde'nin Daltaban'a başka mektuplar gönderdiği de anlaşılmaktadır.

70 evâsıt-ı safer 1111 (ağustos 1699 sonları), ve evâil-i cumâdefülâ 1111 (ekim 1699 sonları) tarihli hükümler, CXI, 76, 161.

71 Aşiretleri iskân meselesi Osmanlı devletinin başlıca meşgalesinden olup, onları bir yerde tutmak oldukça güç bir problem idi. Gerçekten, Mustafa Paşa'nın Rakka havâlisinde iskân ettiği kabile sakinlerinden bir kısmının doğu ve güney Anadolu'nun bazı sancakları ile Şam, Haleb, Trablus gibi yerlere kaçtıkları görülmüş, evâhır-ı zilhicce 1110 (haziran 1699 sonları) tarihli bir hükümle bu firâriilerin yakalanıp tekrar yerlerine getirilmeleri emr edilmiştir (*Mühimme*, CXI, 23).

72 İlk kez Hammer tarafından (*Histoire de L'Empire Ottoman*, XIII, ss. 76-77) işaret olunan bu samimî mektubun metni kaynaklarımızdan Berlin Devlet Ktb. deki anonim *Tarih* 205b-207b arasına derc edilmiştir.

73 anonim *Tarih*, göst. yer.

Yine muhtevâsından anlaşıldığı üzere, Mustafa Paşa'nın bazı makamlara getirilmesinde, işlediği suçların bağışlanmasında ve cezanın hafifletilmesinde Hüseyin Paşa'nın dahli istidlâl olunmaktadır⁷⁴.

BAĞDAD VALİLİĞİ

Daltaban Mustafa Paşa'nın Bağdad beylerbeyiliğine tayini 1111 şabanı sonlarında (şubat 1700 ortaları) vuku bulmuştur⁷⁵. Osmanlı devletinin, yıllardır Avrupa devletleriyle savaş halinde bulunması, doğu sınırlarını ihmal etmesine sebep olmuştur. Bunu fırsat bilen bazı kimseler zaman zaman siyasi amaçlı isyanlar çıkartmışlar, hükümetin ilgilenememesi yüzünden bu karışıklıklar sürüp gitmişti. Bilhassa, Halep-Şam arasında urban şeyhlerinin isyanları, beceriksiz valilerin gevşekliği de eklenince, o diyarı huzursuz bir bölge haline getirmişti⁷⁶. Basra ve dolayları, önce, 1694'te Müntefik arap kabilesi şeyhi Mani tarafından işgal edilmiş, iki sene sonra ise Hüveyze Hanı tarafından ele geçirilmiş⁷⁷ olup, o tarihten itibaren İranlıların tasarrufunda bulunmakta idi. Mani ise çöle çekilmişti⁷⁸. Karlofça Andlaşması ile batıda sulh sağlanır sağlanmaz, devlet doğu sınırı ile ilgilenme fırsatı bulmuş, meselâ Bağdad kalesi için top ve mühimmat hazırlıklarına başlamıştır⁷⁹. İşte Mustafa Paşa, böyle bir ortamda Bağdad valiliğine getirilmiş ve ertesi yıl kendisine Basra serdarlığı da tevcih edilerek işgal altındaki yerleri geri alması ve o bölgelerde asayiş sağlaması emr olunmuştur⁸⁰.

74 Bk. aşağıda EK: I.

75 Revâhür-ı şaban 1111 (şubat 1700 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 241; Osmanzâde, *Hadika*, 126; Şeyhi, *keza*, 110a; *Zübde*, s. 885'de muharem ayı sonlarında vuku bulmuştur.

76 Aynı tarihli hüküm, *Mühimme*, göst. yer.

77 Osmanlı padişahı ile arasının açılmasını istemeyen, gûyâ Basra'nın anahtarlarını elçisi Ebû'l-Ma'sum Han'la Edirne'ye göndermiştir (*Nusretname*, 177b).

78 Nazmizâde Murtaza, *Gülşen-i Hulefâ*, İstanbul 1143, 17a; Cengiz Orhonlu, «Mustafa II» *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1979, s. 697-698.

79 BOA, Ali-Emiri tasnifi, II. Mustafa bölümü, nr. 3051.

80 evâil-i şevval 1111 (mart 1700 sonları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 261; anonim *Tarih*, 166a; *Tarih-i Seferü'l-Basra*, Esad Efendi (Süleymaniye) Ktb. nr. 2063/3, 56b; *Nusretname*, 176a.

Basra ve Kurna'nın kurtarılması

Arap aşiretlerinin isyanını bastırabilmek ve bölgeyi sükûna kavuşturabilmek için, herşeyden önce Kurna ve Basra kalelerinin kurtarılması gerekmektedir⁸¹. Bu iş için, Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa⁸², Musul vâlisi Çelebi Yusuf Paşa, Şehrîzor mutasarrıfı Topal Yusuf Paşa⁸³, Sivas beylerbeyi Mustafa Paşa, Birecik mutasarrıfı Hacı Ali Paşa, Amasya mutasarrıfı Rahtvan Mehmed Paşa⁸⁴, Karaman vâlisi Eyüb Paşa, Maraş beylerbeyi Rüşvan-oğlu Halil Paşa⁸⁵, Antep, Halep ve Bağdad'daki yerli yenîçeriler, cebeciler, topçular, top arabacıları, Bağdad merkez kuvvetlerinin üçte ikisi, Bedre, Bacilan, Bayat ve Küri beyleri aşiret süvarileriyle Daltaban Mustafa Paşa'nın emrine verilmişlerdi⁸⁶. Tokat ve Sivas dolaylarından sağlanan sipah ve silâhdar neferlerine, yevmiyeleri dışında yedişer⁸⁷; kethudalarına 15'er; ağalarına ise 20'şer akçe⁸⁸ fazladan verilmek üzere 2000 serdengeçdi nefer temini için Recep Kethuda görevlendirilmişti⁸⁹. Ayrıca, Birecik'te Fırat üzerinde 60 gemiden⁹⁰ mürekkebi bir nehir donanması teşkiline karar verilmiş, gemilerin inşası işiyle eski Tuna kaptanı Aşçı-oğlu Mehmed Paşa görevlendi-

81 Ural, *adı geçen tez*, s. 10.

82 evâhır-ı şevval 1111 (nisan 1700 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 282; *kezâ*, s. 288 ve 354'deki hükümler ile s. 383 ve 390'daki te'kidli hükümler.

83 evâil-i safer 1112 (temmuz 1700 sonları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 361-362.

84 Bu vezir padişahın 19 cumâdelülâ 1112 (1 kasım 1700) tarihli hükmü ile katli edilmiş (*Mühimme*, CXI, 423), yerine Mustafa Paşa'nın arzı üzerine (20 şaban 1112/30 ocak 1701) kapı halkından Süleyman getirilmiştir (Ali Emîri tasnifi, II. Mustafa, nr. 7669).

85 evâsıt-ı zilhicce 1111 (haziran 1700 başları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 288.

86 Fındıklılı, *Nusretnâme*, 176a-b; *Zübde*, 911-912; anonim *Tarih*, 166b-167a; Hammer, XIII, 49.

87 Hammer, neferâta beşer akçe fazladan verildiğini belirtmektedir (göst. yer).

88 Râşid, II, 510'da ağalarına 25'er akçe verildiğini kayd eder.

89 Nazmizâde, *Gülşen-i Hulefâ*, 117b; ondan nakden Fındıklılı, *Nusretnâme*, 176a; *Zübde*, 911.

90 *Tarih-i Seferü'l-Basra*'da 120 gemi; krs. *Nusretnâme*, 176b.

rilmıştı⁹¹. Gemilerin yapımı için gerekli kereste Maraş dağlarından ve civar ormanlardan sağlanacaktı. Yapılacak firkate ve şaykaların kaptanları, yanlarında levendler, marangozlar, 500 kadar amele ve gerekli malzemelerle yüklü kalyonlarla İstanbul'dan İskenderun'a oradan da Haleb'e ve Birecik'e sevk edilmişlerdi⁹².

Adları geçen vâli, bey ve mutasarrıflar çok geçmeden Bağdad sahrasında toplanmışlardır. Birecik'te yapımı tamamlanan ince donanma da gerekli savaş levâzımâtı ile Kaptan Mehmed Paşa'nın kumandası ve Haleb inzımanı ile Basra vâlisi Firarî karındaşı Ali Paşa'nın karadan muhafazası altında dört ayda Bağdad civarındaki Rıdvaniyye iskelesine gelmiştir⁹³. Mustafa Paşa burada donanmaya dört balyemez, dokuz kolonborna, çok sayıda hayvan topu ve humbaralarla 24 firkate ve bunların her biri için darbezen ve beş-altıyüz deniz levendi hazırlatmıştır⁹⁴.

Ancak, tam yola çıkılacağı sırada, 2 receb (13 aralık) günü ulûfe ve zahire bahanesiyle yeniçerilerin bazı serkeşlikleri ile karşılaşmıştır. Üç gün Bağdad kalesinin Karakapı denilen doğu kapısını tutan yeniçeriler⁹⁵ çarşı ve pazardaki dükkânları da açtırmamışlar, hattâ vâlilik sarayını topa tutarak tahrib etmişlerdir. Kısa sürede isyan bastırıldıktan sonra hemen yola çıkılmasına karar verilmiş, fitneyi çıkaranların belirlenip cezalandırılmaları için zaman müsaid olmadığından, bu işin tehiri uygun görülmüştür⁹⁶. Ancak, bu defa

91 evâil-i zilkade 1111 (nisan 1700 sonları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 339; *Nusretname*, göst. yer.

92 Râşid, göst. yer; Ural, s. 11.

93 evâhır-ı muharrem 1112 (temmuz 1700 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 343 ve evâsıt-ı rebülâhır 1112 (1700 eylül sonları-ekim başları) tarihli hüküm, *kezâ*, s. 382; *Zübde*, 912.

94 *Tarih-i Seferü'l-Basra*, 57a; krs. *Nusretname*, 176a. Râşid, II, 511'de, Mustafa Paşa'nın donanmaya 40-50 firkate ile 300 kadar üstüaçık gemileri ilâve ettirerek içlerini gerekli mühimmât ile doldurduğunu belirtmektedir.

95 *Gülşen-i Hulefâ*, 118a; krs. *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab* (Kitabın zahirinden bu eserin Nazmizâde'ye âid olduğu kayd edilmiştir), Bâyezid Devlet Ktb. Veliyüddin Efendi, nr. 4935, 6a; Râşid, II, 511. Fındıklılı bu isyan hâdisesine hiç temas etmemekte, sadece Mustafa Paşa'nın, rahatsızlığı yüzünden 15 gün kadar Bağdad'da beklendiğini belirtmektedir (177b).

96 *Zübde*, 912-913. Kurna ve Basra'nın geri alınmasından sonra, bu isyanın müsebbibi olmak töhmetiyle Diyarbekir vâlisi Bıyıklı Mehmed Paşa, Daltaban'ın arzı üzerine katl edilmiştir (Râşid, II, 518-519).

serdar Mustafa Paşa'nın levendleri, yine bahşis ve ulûfe yüzünden ayaklanmışsa da, üzerlerine piyadelerin sevki ile kısa sürede dağıtılmışlardır⁹⁷. Bu karışıklık dahi ortadan kaldırıldıktan sonra, Bağdad muhafazasında Musul vâlisi Çelebi Yusuf Paşa bırakılmış⁹⁸, Diyarbakir vâlisi Elhac Mehmed Paşa öncü tayin edilmiş, serasker kumandasındaki esas ordu 19 Şaban 1112 (29 Ocak 1701) günü hareket etmiştir⁹⁹.

Ordunun güzergâhı genellikle bozuk olduğundan tamire muhtaçtı. Nehirler üzerinde de yer yer köprüler kurulması gerekmektedir. Bütün engeller ortadan kaldırılarak ordu ilerliyordu¹⁰⁰. Yağmacı arapların mevcudu 100 000 kişiden fazlaydı. Ayrıca kendilerine Basra ve Kurna'daki kızılbaşlar da yardıma söz vermişlerdi. İranlılar Basra'ya iki menzil uzaklıkta 40 000 kişilik bir ordu hazırlamışlar; ayrıca Basra önünde Kürdilan adında yeni bir kale inşa ederek içine 500'den fazla savaşçı yerleştirmişlerdi¹⁰¹. İlerlemekte olan Osmanlı ordusu, yollarda tabii engellerden başka, urban eşkiyasının saldırıları ile de karşılaşmaktaydı. Ancak, arap öncü casuslarının yanlış tahmini ile 40-50 bin kişilik Osmanlı kuvvetlerinin 150 000 kişi zannedilmesi urban arasında büyük bir korkuya yol açmıştı. Eşkiya ileri gelenleri, aralarında yaptıkları istişârede, serdarla anlaşmaktan başka çare olmadığı hususunda görüş birliğine varmışlar ve Mustafa Paşa'ya Abdüşşan adında bir elçi göndermişlerdir. Fakat, Daltaban Paşa bunun bir hîle olabileceğini düşünerek onu geri göndermemiş, Kurna ve Basra'ya dek kılavuz olarak kullanmıştır¹⁰². Elçi Abdüşşan'ın, arap şeyhlerine, teslimden başka çare olmadığı yolundaki haberleri üzerine¹⁰³, Mani büyük bir korkuya kapılmış ve Basra'daki Acem hanı Davud Han'ın yardım mektuplarını seraskere yollamıştır. Buna karşılık serdar tarafından kabilesi af-

97. *Zübde*, göst. yer; Râşid, II, 512.

98. anonim *Tarih*, 167a; Râşid, göst. yer. 15 şaban 1113 (15 ocak 1702) tarihli tezkireden, bir yıl kadar sonra Bağdad kalesine humbaracılar gönderildiğini öğrenmekteyiz. Bunların hâsilâtları için 24 000 akçe ödendiği hakkında bk. BOA, Ali Emiri tasnifi, II. Mustafa, nr. 3129.

99. *Zübde*, 913.

100. Ural, *tez*, s. 13.

101. *Zübde*, göst. yer; Râşid, II, 513.

102. *Zübde*, 914-915; krş. Râşid, II, 514.

103. *Zübde*, 915.

fedilmiştir. Ferecullah Han ile serasker arasında yapılan yazışmalardan sonra Kurna kalesi 17 Ramazan 1112 (25 Şubat 1701) günü savaşılmadan geri alınmıştır¹⁰⁴. Muhafazası için üç oda yeniçeri ile Haseki Mehmed Ağa görevlendirilmiştir.

Bir süre sonra da, 30 ramazan 1112 (9 mart 1701) günü Davud Han Basra'yı teslim etmek zorunda kalmıştır¹⁰⁵. Bu istirdadlar sebebiyle halk büyük sevinç şenlikleri yapmıştır¹⁰⁶. Bu münasebetle Basralılar padişaha yazdıkları bir mahzarda özetle: Kurna ve Basra'daki bedevî arap ve kızılbaş acemlerin tasallutlarının, Bağdad muhafızı serdar Mustafa Paşa'nın başarılı tedbirleri ve islâm askerlerinin kahramanca gayretleriyle ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir¹⁰⁷. Her iki şehrin ihtiyaçları görülmüş, yeterli muhafızları yerleştirilmiş ve civardaki arap şeyhlerine amannâmeler gönderilmiştir¹⁰⁸. Daltaban Mustafa Paşa 15 zilkade (23 nisan) günü Bağdat'a dönmüş¹⁰⁹ ve zaferlerini bir mektubla merkeze bildirmiştir.

Fırat mecrasının tanzimi

Daltaban Mustafa Paşa'nın, Bağdad vâliliği sırasında yaptığı müsbet işlerden biri de Fırat nehri yatağının düzeltilmesidir. Doğu Anadolu'nun bol yağışlı ve yüksek dağlarından doğan Fırat, Mez-

104 *Tarih-i Seferü'l-Basra*, 64a-b; Nusretname, 182a-b.

105 Nazmizâde, *Gülşen-i Hulefâ*, 119b; *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab*, 15a; krş. *Nusretname*, 182-183b; anonim *Tarih*, 167b; *Zübde*, 916-917. Şeyhî'ye göre Basra 19 Ramazan 1112 (27 Şubat 1701) günü alınmıştır (*Vekayii'l-fudalâ*, II/I, 107b).

106 anonim *Tarih*, 168a.

107 *Kezâ*, 168b-170b; *Nusretname*, 184b-185b. Fındıklılı Mehmed Ağa, kaynak olarak kullandığını tasrih ettiği Nazmizâde'den naklen, İran şahının göndermiş olduğu elçi Nacak Ağa'nın Daltaban hakkındaki şu sözlerini nakl etmekten kendini alamaz: «Ne böyle bir serdar, ne böyle bir asker manzûrum ve ne gûş-i güzârım olmuştur. Bu mertebe ecnâs-ı asker bir vilâyete ticâret ya ziyâret ile gelseler fukarâsı ile bile bu üslûbda hüsn-i muâmele etmezler ve bu Serdar-ı ekrem-i iştihârın tevakkii fâide etmediğinden kat'-ı nazar bu mertebe bezl-i in'âm ile celb-i kulûb-ı enâma takayyüdlere müceb ü mücezdır» (*Nusretname*, 184a).

108 *Nusretname*, 184b.

109 *Gülşen-i Hulefâ*, 120a; Râşid, II, 518; *Nusretname*, 186a vd.

potamy'nın alçak ve kurak bölgesinden geçer¹¹⁰; Kurna'da Dicle ile birleştikten sonra¹¹¹, Şattularab adını alır ve Basra'da Hind Okyanusuna dökülür. Ancak, ihmâl ve bakımsızlık yüzünden bir süredir Rumahiyye kasabasına dört saatlik mesafede, batı tarafında bir kol oluşmuş¹¹² ve buna Di y a b adı verilmiştir¹¹³. Zamanla gittikçe büyüyen ve genişleyen bu ırmak, bilhassa bahar aylarında bazı yerleşim bölgelerini ve tarım alanlarını sular altında bırakmış, bazı bölgeler ise suların kesilmesi yüzünden adeta çöle dönmüştü¹¹⁴. Bu durum, gemilerin dolaşmasına engel olduğundan Fırat üzerinde ulaşım da durmuştu. Irmağın yeni yatağı Semave bucağından aşağı iniyor ve Araca'da eski yatağına kavuşuyordu¹¹⁵.

Bu bölgedeki mirî mukataalar eşkiyâ eline geçmiş, beceriksiz ve para hırsı ile dolu idarecilerin tazyiki karşısında halkın bir kısmı eşkiyâ ile birlik olmuştu. Artık vergiler ödenmez, devlet görevlileri hizmet yerlerine kabul edilmez olmuşlardı¹¹⁶. Ayrıca, buralarda dolaşan ve Di y a b'ın adaları ile sazlık ve kamışlıkları arasında saklanan eşkiyâ yüzünden halk perişan haldeydi. Daha önceki vâililerin eşkiyâyı ortadan kaldırma çabaları hep başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kurna ve Basra'nın kurtarılması ile biraz huzura kavuşan halk, yine de sefalet içindeydi. Bilhassa Huzaali ve oğlu Selman adlı şakî urban reisleri, civardaki birçok mukaatayı zabt etmişler, hatta İmam-Ali kasabasını istilâ ederek halkını haraca bağlamışlardı.

110 Besim Darkot, «Fırat», *İ A*, IV, İstanbul 1977, s. 622.

111 Bu iki nehir beş-altı yüz yıl kadar Kurna'da birleşmişlerse de, son zamanlarda bu birleşme noktası yaklaşık 45 km. kadar güneye kaymış olup, Basra'nın biraz yukarısında, Garimat-Ali mevkiinde gerçekleşmektedir («Şattü'l-arab», *İ A*, XI, 356).

112 Bu kolun teşekkül, bir urbân şeyhinin, bostanlarını sulamak için hark ettirdiği bir kanalla başlamış, zamanla genişleyen bu kanal, gittikçe bir nehir yatağı halini almıştır. Bahar aylarında Fırat'ın taşmasıyla sular etrafı basar olmuş ve o civar bir göl görünümünü almıştır. Bu göletin etrafı sazlık ve kamışlıklarla dolmuş, bunlar da eşkiyanın sığınağı olmuştur (*Zübde*, 927; krş. Râşid, II, 525).

113 *Zübde*, 927; Râşid, II, 525. Bu kolun adı, *Gülşen-i Hulefâ*, 120b'de, *Nusretnâme*, 202a'da Ziyab şeklinde geçmektedir.

114 *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab*, 29b vd. Krş. *Nazmizâde*, 120b; anonim *Tarih*, 171a-b.

115 *Nusretnâme*, 202b.

116 *Kezâ*, göst. yer.

Müntefik şeyhi Mani de Basra yöresinde ayaklanmış, birçok köyü işgal etmişti¹¹⁷.

Seraskerin arzı üzerine¹¹⁸ merkezden gönderilen fermanda¹¹⁹ Daltaban'dan Fırat nehri mecrasını düzeltmesi ve o civarda asayışı sağlaması istenmekteydi. Bu işin bir an önce bitirilmesi için kendisine Anadolu, Diyarbekir ve Musul vâilileri yardım edeceklerdi. Mustafa Paşa hemen harekete geçti. Bozulan nehir yatağının tanzimi için gerekli sed ve bendlerin yapımında kullanılacak kereste Maraş dağlarından getirilecekti¹²⁰. Bu işle Rakka vâlisi Hasan Paşa görevlendirilmişti¹²¹. Ayrıca Anadolu, Diyarbekir, Musul, Şehrizer vâilileri de yardım edeceklerdi¹²².

Nehir yatağının düzeltilmesi için binlerce hurma ve dut ağacı kesilmiş, Hille'deki san'atkârlara hurma dallarından 12 000 sepet ördürülmüş, hurma yaprakları da sed için kullanılmıştır. Ayrıca, kenarları tahta ve hurma yapraklarından örülme binlerce torba ve zembil ile, ırmağa indirilmek üzere iri sandıklar ve üstüaçık tekneleri yaptırılmıştı. Seddin toprağını dögmek için şahmerdan denilen tokmaklar ile zift kaynatmak için demir ve bakır dökme kazanlar hazırlığına da girilmişti¹²³. Bu arada serdar Mustafa Paşa o diyar eşkiyâ reislerinin ileri gelenlerine birer ikaz mektubu göndermişti¹²⁴. Bu mektuba Selman cevap vermemiş, babası Abbas ise cahilane bir karşılık yollamıştı. Böylece, eşkiyânın tutumu anlaşılınca, 25 receb 1113 (26 aralık 1701) günü, nehir yatağının tanziminde kullanılmak üzere Hille'de hazırlanan malzemeler gemilere yüklenerek yola çıkarılmıştı. Ancak, Diyab suyuna yarım saat mesafede sık bir orman-

117 Nazmizâde, *Gülşen*, 120b; *Nusretnâme*, 202b-203a.

118 *Nusretnâme*, 203b; Râşid, II, 525.

119 evâil-i zilkade 1112 (nisan 1701 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 531; *Nusretnâme*, 203b.

120 evâhır-ı safer 1113 (ağustos 1701 başları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 630; *Nusretnâme*, 203b; *Zübde*, 927; Râşid, II, 525; C. Orhonlu-T. Işıksal, «Osmanlı devrinde nehir nakliyatı hakkında araştırmalar: Dicle ve Fırat nehirlerinde nakliyat», *Tarih Dergisi*, XIII/17-18, İstanbul 1963, s. 82.

121 Rakka vâlisi Hasan Paşa'ya evâil-i rebülâhır 1113 (eylül 1701 ortaları) tarihli hüküm, *Mühimme*, CXI, 652; Râşid, II, 525.

122 *Nusretnâme*, 203b.

123 anonim *Tarih*, 172a; *Nusretnâme*, 204a.

124 Bu mektubun metni için bk. *Nusretnâme*, 204a vd.

dan geçilirken, burada puslu kurmuş eşkiyânın saldırısı ile karşılaşmıştır. İlk anda şaşkına dönen askerler, başta serasker olmak üzere öteki vezirlerin de yalın kılıç savaşın ön saflarında yer almalarıyla çabuk toparlanmışlar, donanma kumandanı Aşçı Mehmed Paşa'nın da yetişmesiyle eşkiyâya gerekli ders verilmiştir. Âsilerin çoğu kılıçtan geçirilmiş¹²⁵, kaçanlar da Diyar' da bogulmuşlardır. O sırada öldürülen bini aşkın eşkiyâ kellesinden, Daltaban Paşa'nın çadırı önünde kuleler yapılmış¹²⁶, eşkiyâ kellesi getirenler Serdar tarafından bol bol mükâfatlandırılmışlardır. Urbân âsilerinin bir kısmı esir edilmiş, ancak reâyânın suçları affedilmiş, kadın ve çocuklara ise hiç dokunulmamıştır. Selman ve babası kaçmıştır¹²⁷.

Bu arada nehir yatağının tanzimi için toprak kazacak ve taşıyacak olanlar da affedilmişlerdir. Eşkiyâya verilen bu dersten sonra hem halk güven içinde yaşama imkânına kavuşmuş¹²⁸, hem de eşkiyâ elindeki topraklar yeniden devlet arazisine katılmıştır. Arab eşkiyası tenkil edildikten sonra, Fırat'ı eski mecrâsına döndürmek üzere yapılacak harekât için yola çıkılmıştır¹²⁹. Fırat kenarında askerlerin her türlü ihtiyacını giderebilmesi için zengin bir ordu pazarı kurulmuştur.

Kanal işinde çalıştırmak üzere Haske, Necef ve Kerbela'dan da işçiler getirilmiştir¹³⁰. Hendek mahalline gelince, her tâifenin kazacağı yerler belirlenmiş ve herkese gereği kadar kazma, kürek, bel, garar, torba vs. gibi malzemeler dağıtılmıştır¹³¹.

Hendek kuzey-doğudan güneye doğru açılacaktı¹³². Kazılacak yer ölçüldükten sonra, 5170 zirâ (arşın) uzunluğunda, 120 zira eninde¹³³ ve 20 zira derinliğinde bir kanal açmak üzere 22 receb 113 (23 ara-

125. anonim *Tarih*, 172a-173a; Nazmizâde, 121a-b; *Nusretnâme*, 206b; *Zübde*, 927; Râşid, II, 525 vd.

126. Hammer, XIII, 76.

127. Nazmizâde, 121a-b; *Nusretnâme*, 207a-b; anonim *Tarih*, 173a; *Zübde*, 927.

128. *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab*, 41b.

129. *Nusretnâme*, 207b.

130. *Kezâ*, 208a.

131. Nazmizâde, 121b.

132. *Nusretnâme*, 208a.

133. *Nusretnâme*, 208a'da 122 zira.

lık 1701) günü hafriyata başlanmıştır. Her gün taın yeri ağarırken iş başı yapılıyor, akşam saat 04'e kadar çalışılıyordu¹³⁴. İki - üç bin kişi kazıyor, ötekiler çıkan toprağı garâr denilen kıldan yapılmış büyük çuvallar ve torbalarla taşıyorlardı. Serdar Mustafa Paşa kazı işiyle bizzat ilgileniyor, verdiği armağan, yaptığı ihsanlarla işçi ve askerleri teşvik ediyordu. Öteki vezir ve beylerbeyiler de aynı şekilde, işin bir an evvel bitirilebilmesi için ellerinden gelen gayretleri gösteriyorlardı. Ayrıca, çalışanları şevke getirmek üzere kazı alanının beş-altı yerinde birden mehterhâne çalıyordu¹³⁵. Açılan kanalın dibinden su kaynamaya başlaması işi daha da zorlaştırmış, işçiler yedi gün çamur çekmek zorunda kalmışlardı.

Hulâsa, günümüz tekniğinde meydan okurcasına kanal 48 gün gibi, fazla uzun olmayan bir sürede kazılmış, 10 ramazan 1113 (9 ocak 1702) günü açılmıştır¹³⁶. O sırada şükür kurbanları kesilmiş ve Allah'a duâlar edilmiştir. Fakat suyun tamamen yeni yatağı aktarılması mümkün olamamıştır. Eski yatağı kapatmak için bir köprü kurulmuş, günde 1000 hayvanın taşıdığı saz, kamyş, ve 12 geminin getirdiğı kereste ve gece-gündüz indirilen odunlarla yine de istenildiğı gibi bir bend yapılamamıştır. Bahar mevsiminin de yaklaşması ile Fırat'ın suları taşmaya başlayınca ordugâhı sular basmış, çadırlar iki ırmak yatağının ortasında kalmıştır. İşçilerde de bezginlik belirtileri görülmeye başlayınca¹³⁷, 1113 yılı sonlarında (nisan 1702 başları) oranın muhafazası için bir kule yapıp, yeteri kadar muhâfız ve cephâne bırakılarak Bağdad'a dönülmeye karar verilmiştir¹³⁸. O sırada padişaha yazılan raporda kanal açılmasında ne kadar kereste harcandığı, işin kesin olarak bitirilememesinin sebepleri belirtilmiş ve bütün asker kumandanları ve serdar imzalandıktan sonra merkeze gönderilmiştir¹³⁹. Ordu, Diyab ırmağı ile yeni

134 *Kezâ*, göst. yer. Vasatı saate göre 21.30-22.00 civarı.

135 *Kezâ*, 208a-b.

136 Orhonlu - Işksal, aynı makale, s. 98-99.

137 *Nusretname*, 209b-210a.

138 *Kezâ*, 210a. Merkezden gönderilen hüküm ve fermanlarda, kanal işinin bitmesinden sonra on-onbeş geminin burada bırakılarak, nehir donanmasının kethuda Mehmed Bey kumandasında Basra'ya gitmesi emr edilmiştir (evâsıt-ı zilkade 1113/nisan 1702 tarihli hüküm, *Mühimme*, CXII, 193, 194 ve evâsıt-ı muharrem 1114/haziran 1702 tarihli hüküm, *Mühimme*, CXII, 243).

139 Metni için bk. *Nusretname*, 210a-b.

kanalın oluşturduğu adacıktan güçlkle kurtulduktan sonra yola çıkmıştır. Mustafa Paşa, yanındaki vezirlerle Necef'te Hazreti Ali'nin türbesini, Kerbelâ'da Hazreti Hüseyin'in medfenini ziyaret etmiş ve o beldelerin muhafazası için birer oda yeniçeri bırakmış, bu arada halka paralar dağıtmıştır¹⁴⁰. Âsi reisi Selman'ın Haske taraflarında tutunmasını önlemek için, içinde levendlilerle 10 kadar firkateyi o diyarda bıraktıktan sonra Bağdat'a dönmüştür¹⁴¹.

Fakat çok geçmeden Haske zabıtinden gelen bir mektupta, Selman'm o civarı tekrar zapt ettiği bildirilmiş ve yardım istenmiştir. Ancak, vüzerâyâ, memleketlerine dönmeleri için izin çıkması ve 14 safer 1114 (9 temmuz 1702) tarihinde Daltaban Mustafa Paşa'nın Anadolu vâililiğine tayini¹⁴² bu yardımı cevapsiz bırakmıştır. Mustafa Paşa, sadece, Selman'a yazdığı mektupta, «padişaha itaat üzere olmasını, yoksa bu defa cümlesini kılıçtan geçireceğini» bildirmiş ve bazı nasihatlerde bulunmuştur¹⁴³.

Mustafa Paşa'nın Anadolu vâililiğine bu ikinci tayini, daha ziyade veziriazamlığa bir geçiş, bir atlama tahtası mesâbesindedir. O sırada Anadolu, eşkiyâ tasallutunda bulunuyordu. Merkezden gönderilen hüküm ve fermanlarda, Daltaban'ın bu eyâlette asayisi sağlaması istenmekteydi¹⁴⁴. Fakat, çok kısa süren vâililikten sonra Mustafa Paşa, sadâret için Edirne'ye çağırılmıştır.

DLTABAN MUSTAFA PAŞA'NIN VEZİRİAZAMLIĞI

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin, II. Mustafa üzerindeki derin nüfuzu ve sürekli olarak devlet işlerine müdahalesine daha fazla dayanamayan ve zaten hasta olan Amcazâde Hüseyin Paşa, sadâretten istifa edince, yerine, şeyhülislâmın tavsiyesi ile Daltaban Mustafa

140 Nazmizâde, 122a-b; krş. *Nusretnâme*, 212b.

141 Daltaban Mustafa Paşa, II. Mustafa tarafından burada harab halde bulunan İmam-ı Azam türbesinin tamiri işiyle de görevlendirilmiştir (*Mühimme*, CXII, 30, evâsıt-ı cumâdelülâ 1113/ekim 1701 tarihli hüküm).

142 Bu tayin Osmanzâde'ye göre 1113'te vuku bulmuştur (*Hadika*, 126).

143 *Nusretnâme*, 213a-b.

144 *Mühimme*, CXII, 291, rebülevvel 1114 (temmuz-ağustos 1702) tarihli hüküm.

Paşa getirilmiştir¹⁴⁵. 5 cemâziyelevvel 1114 (27 eylül 1702) tarihinde mühürü alıncaya kadar Mustafa Paşa'ya Moralı Hasan Paşa vekâlet etmiştir¹⁴⁶. Sadârete tayinini Amasya'da öğrenen Mustafa Paşa, bütün ağırlıklarını kethudasına bırakarak hemen yola çıkmış, 27 eylül günü mühürü bizzat padişah'tan teslim almıştır¹⁴⁷.

Saray entrikaları

Daltaban Mustafa Paşa'nın kısa süren sadrâzamlık dönemi, valilik ve seraskerlikleri sırasındaki gibi pek parlak ve başarılı geçmemiş, önemli hadiseler sahne olmuştur. Sadâretinin ilk günlerinden itibaren çevresine karşı şiddet ve hiddet üzere hareket eden, hatta küfürbaz biri olan¹⁴⁸ Mustafa Paşa, gerek Bosna, gerekse Bağdad seraskerlikleri sırasında küçük bazı suçlar yüzünden çok kimseyi katl ettirmişti. Etrafındakilere karşı da aynı şekilde davranmaya ve himaye ettiği kişileri ise önemli mevkilere getirtmeye kalkması gözlerden kaçmıyordu¹⁴⁹. Yeniçeri ocağındaki tahrik edici tutumları padişahın kulağına kadar gelmişti. Buna rağmen Mustafa

145 *Zübde*, 944; Marquis de Bonnac, *Memoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople*, M. Charles Schefer neşri, Paris 1894, s. 116; Orhan F. Köprülü, «Hüseyin Paşa, Amcazâde», *İ A. V/2*, 649. Bu tayinde, Daltaban'ın Basra seraskerliği sırasındaki hizmetlerinin müsbet rolü olmuşa da (Şeyhi, II/1, 107b), çağdaşı Fındıklılı'nın, Mustafa Paşa'nın kethudası İbrahim Ağa'dan nakline göre: Feyzullah Efendi bu tayin sebebi ile Daltaban'dan 100 000 altın almıştır (*Nusretname* 227b; ondan naklen Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* IV/1, 22; Hammer, XIII, 91). D. Kantemir'in nakline göre ise, Basra seraskerliği sırasında Daltaban Mustafa Paşa, parayı çok sevdiğini bildiği şeyhülislâma 60 000 altın göndermiş, Feyzullah Efendi de, sadarete tayini için padişaha aracı olabileceğini, güvenilir bir adamıyla ona bildirmiştir. Daltaban, bu tavassuttan dolayı daima kendisine sâdık kalacağına söz vermiştir (s. 470). M. Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukuât*, İstanbul 1327, III, 17. Osmanzâde bu olaya şu tarihi düşürmüştür.

Daltaban geldi çıktı Divân'a

Geçdi sadr-ı sudûr-ı zi-şâna (*Hadika*, 126-127).

146 anonim *Tarih* 183a; Râşid, II, 539.

147 *Zübde*, 944; Râşid, II, 542.; *Nusretname*, 215b.

148 Osmanzâde Daltaban için şöyle demektedir:

Likası öldürür insanı bir şekl-i garib ancak

Eddası güldürür mevtâyı ammâ bundadır hikmet. (s. 127).

149 Uzunçarşılı, *aym eser*, s. 261; Ural, *tez*, s. 23.

Paşa, başta şeyhülislâm ve etbâî olmak üzere, darüssaade ağası ve silâhdara varıncaya kadar, padişahın yakını olan zevâta yaptığı tabasbuslarla mevkiini kısa da olsa koruyabilmişti¹⁵⁰.

Daltaban'ı mevkiinden sarsacak en önemli davranışlarından biri, daha sadâretinin ertesi günü, çok kızdığı ve Bosna vâlisi iken Almanlardan geri aldığı Sava sahillerindeki birçok yerleşim merkezlerini geri veren Karlofça Andlaşması'nın fâilleri Rami Mehmed Efendi ile Aleksandr Mavrokordato'yu huzuruna çağırarak sorguya çekmesi olmuştur¹⁵¹. Mizaç itibariyle ateşli bir savaş taraftarı olan Mustafa Paşa, Dîvân-ı Humâyûn'un bu güçlü ikilisini, «Karlofça Andlaşmasını, padişahın emri, şeyhülislâm ve veziriazam Hüseyin Paşa'nın tasvibleriyle imzalamış olduklarını» söylemelerine rağmen, «onları siz ifsad ettiniz» diyerek azarlamış ve kendisinin Bosna'da bir avuç askerle Almanlardan 24 kaleyi nasıl aldığını misal vererek, «oysa aynı gayreti devletin başında bulunanlar gösterseydi, değil düşmana karşı koymak, ülke sınırlarının bile genişletilebileceğini» söylemiş ve kendilerinin hâin olduğunu ilâve etmiştir. Mustafa Paşa'nın devamla, «bu ihanetler yüzünden Almanların zafer kazanmalarına şaşmadığını, fakat Kamenice'nin Lehlilere teslim edildiğini anlayamadığımı» da sözlerine ekleyip, vüzerâyı da suçlayarak karşısına alması, hatta, daha da ileriye giderek, Rami Mehmed Efendi ile Mavrokordato'nun düşmanlar tarafından satın alındığını iddia edip, onları ölümle tehdit etmesi, hazin sonunu yaklaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır¹⁵².

Mustafa Paşa, bir yandan merkezde barış fâillerini muâheze ederken, bir yandan da düşmandan intikam almak için, Karlofça Andlaşması'nın açık maddelerine rağmen, el altından savaş hazırlıklarında bulunuyor, Rusların sınırlardaki tahşidâtlarına mukabil Kırım Hanını savaşa teşvik ediyordu. Onun bu davranışları ise hasımlarının eline koz vermiş ve onları harekete geçirmişti¹⁵³. Hayatından endişeye

150 Râşid, II, 573.

151 Kantemir, 302-303, 470.

152 *Kezâ*, 470-472.

153 Kantemir'e göre, Reisülküttab Rami Mehmed Efendi, onun doğudaki seraskerliği sırasındaki başarılarını kıskanmış olduğundan, kendisinin arapları destekleyen bir âsi olduğunu sadrazam Amcazâde'ye ve II. Mustafa'ya bildirmiştir. Katli için eski mirâhur Battal Osman Ağa'yı göndertmişse de, bu

kapılan Reisülküttâb Râmi Mehmed Efendi, iyi bir politikacı olan Aleksandır Mavrokordato'nun¹⁵⁴ kurduğu plânla, Feyzullah Efendi'ye giderek durumdan haberdar etmişti. Müftü de, kendi hayatından kuşkulanınca cellâd Kara Mehmet'le veziriâzama gönderdiği haberde, kendi aracılığı ile sadrâzam olmuş birinin hemen katlini istemediğini bildirmiş, ancak bu arada, gûyâ Daltaban'dan yana gibi görünerek, kendisinin de adları geçen ikilinin kâfirler tarafından satın alındığı kanaatinde olduğunu; padişahı ve kendisini de kandırdıklarını ilâve etmekten geri kalmamıştır. Bu sözlerin doğruluğuna inanan Mustafa Paşa, hemen ertesi günü Feyzullah Efendi'ye giderek, bir de bizzat onun ağzından, Râmi - Mavrokordato ikilisini ve taraftarlarının muhâkeme edileceğini duyunca, büsbütün kanarak evine dönmüştür. Ancak, şeyhülislâmı arasında geçen konuşmaları kethudâsı İbrahim Ağa'ya açarak¹⁵⁵, «aslında müftü sâyesinde veziriâzam olduğunu, fakat onun padişah üzerindeki nüfuzundan çekindiğini, Amcazâde'nin başına gelenin bir gün kendi başına gelebileceğini; şeyhülislâmı hükümdarın gözünden düşürmek mümkün olmadığından, onu izâle etmek zorunda olduğunu; bunu gerçekleştirebilmek için de bütün mahkemelerin kapalı olduğu bir gün olan perşembe günü onu yemeğe davet edeceğini ve bir yay kirisiyle adamlarına boğdurtacağını¹⁵⁶; daha sonra yeniççileri ayaklandırarak, başta müftü olmak üzere, Râmi Efendi ile Mavrokordato'nun başlarını istediklerini padişaha bildirerek şeyhülislâm meselesini oldubittiye getireceğini» söylemiştir.

Sadâret kethudâsı İbrahim Ağa, Daltaban Paşa'nın bu acemiçe plânını hemen şeyhülislâma yetiştirmekte gecikmemiş, o da durumu bildirip sadrâzâmın katline fetvâ verebileceğini söylemiştir¹⁵⁷. O sırada sarayda vazifeli olarak bulunan Fındıklılı'nın ifâdesiyle, «zavallı, beceriksiz, ahmak ve kafasız» Mustafa Paşa¹⁵⁸ müftüyü ye-

zaat Daltaban'ın halk tarafından çok sevildiğini ve Basra'daki başarılarını bizzat gördükten sonra vazifesini yapmadan dönmüştür. (s. 469).

154 Biyografisi için bk. Kantemir, s. 415-420.

155 Kantemir, 305.

156 *Kezâ*, 304. Öteki kaynaklarda bu öldürme olayının zehirle gerçekleştirileceği belirtilmektedir *Zübde*, 944; Hammer, XIII, 91. *Hadîkatü'l-vüzerâ*'da «tesmîm veya hançerle» ortadan kaldırılacağı ifadesi vardır (s. 127).

157 Kantemir, 305, 472-474.

158 *Nusretnâme*, 220b.

meğe çağırılmışsa da Feyzullah Efendi temâruz ederek davete icâbet etmediği gibi, kendi plânının bir parçası olarak; sadrâzâmın akıllı rakibi Reisülküttâb Râmi Mehmed Efendi'nin Kubbenişin vezirliğine getirilmesini teklif etmiştir. Gûyâ onu böylece bir yerin vâliliğine gönderecek, sonra da bir falsosunu bulup ortadan kaldırtacaktı. İskerlet-oğlu Mavrokordato'nun hesabını görmek ise çok kolay olacaktı. Feyzullah Efendi'ye iyice inanan Daltaban Paşa'nın padişaha sunduğu bir takrirle Râmi'nin vezir yapılması¹⁵⁹, herkesi şaşırtmıştı. Zîrâ bu şekilde bir yükselme hem teâmüle uymuyor, hem de Karlofça Andlaşmasını asla tasvib etmeyen biri tarafından, bu muâhedenin kahramanına teklif ediliyordu.

Halkın kendisinden yana olduğundan emin bulunan Mustafa Paşa, şeyhülislâma verdiği söze rağmen açıklar vermeye devam etmiş, Râmi Mehmed Paşa hakkındaki plânlarını Kasabbaşı Mehmed Ağa'ya anlatmıştır. Feyzullah Efendi hakkındaki plânını gerçekleştirmek için şeyhülislâmı bir kez daha yemeğe çağırılmışsa da hep aynı bahane, yani hastalık sebebiyle red cevabı almıştır. Üçüncü ve son davetinde yağh bir ip bile hazırlatmış, güvenilir bir adamını müftüyü boğma işiyle görevlendirmiştir. Halbuki bu davette Feyzullah Efendi, oğlu nakübüleşraf Fethullah Efendi'yi sadrâzama göndererek, kendisi saraya gitmiş, her şeyi padişaha anlatmış ve «kendi ölümünün ülke yararına olacağını bilse gam yemeyeceğini, ancak yeniceyi kıskırtmaya kalkması, andlaşma hilâfına Tatarları savaşa teşviki ve hatta padişahı bile tahttan indirme girişimleri üzerine katlinin vâcib olduğunu, yerine Râmi Mehmed Paşa'yı tekeffül edebileceğini» söylemiştir.

Bu konuşmadan sonra, II. Mustafa'nın onayını alan şeyhülislâm, Râmi Paşa ile birlikte sadrâzâmı ortadan kaldırma plânı yapmıştır. Buna göre, Mehmed Paşa'mn gûyâ Babadağı seraskerliği ile merkezden uzaklaştırılması için Daltaban'a bir telhîs yazdırtmışlar ve bunu tasdik ettirmişlerdir. Öte yandan, II. Mustafa, şeyhülislâmın arzusu üzerine, Daltaban Paşa'yı huzuruna çağırtmıştır. Müftünün plânmdan habersiz saraya giden Mustafa Paşa'dan mühür geri

159 Râmi Efendi'ye bu pâyenin verilmesi görünüşte, Karlofça Andlaşmasındaki başarılı diplomatlığından dolayı ise de, aslında, ileride veziriazam yapılmak üzere şeyhülislâmın kurduğu plânın bir merhalesinden başka bir şey değildi (Râşid, II, 564-565).

istenmiş; bir süre direnmesine rağmen, sadâret mühürü alınmış, kendisi de Kapıarası'na habs edilmiştir¹⁶⁰.

Tatar fitnesindeki rolü

Daltaban'ın katline geçmeden önce, rakipleri tarafından ona karşı kullanılan ikinci ve asıl önemli koz olan ve tarihlere «Tatar fitnesi» olarak geçen, Kırım hanı Devlet Giray'ın isyânı hadisesinden kısaca bahs etmek yerinde olacaktır.

Karlofça Andlaşması'nın imzalanmasından beri Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki barış birkaç senedir devam etmekte idi. Ancak, Rusya'nın andlaşma şartlarına aykırı olarak Azak kalesini tahkim etmesi ve içine kuvvet yerleştirmesi; Kırım tatarlarından gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı bir çok yerde kale ve palankalar yaptırtması; bu arada eski bir Osmanlı kalesi olan Kamanke'yi onartması, kısacası, barışı tek yönlü olarak bozması, zaten meslekleri akıncılık olan Kırım askerlerini tahrik etmiş, hanları olan Devlet Giray'ı, bir akın yapmaya iknâ etmişlerdi¹⁶¹. Ancak, Kırım ulemâsı, barışa aykırı olarak, Ruslara her hangi bir şekilde hücum etmeden önce, padişahın iznini almanın gereği üzerinde birleşmişler ve Edirne'ye ilmî bir hey'et göndermişlerdir. Fakat burada şeyhülislâmın hakaret-âmiz bir muhâlefetiyle karşılaşan hey'et, durumun ciddiyetini anlatmaya çalışmışsa da, devletin dizginlerini elinde tutan Feyzullah Efendi tarafından yalancılıkla itham edilmişlerdir¹⁶². Hey'et kendini şöyle müdafaa etmiştir: «Hâşâ kizbi kabul etmeyiz. Beş kerre yüz bin ehl-i islâmın vekili olup geldik. Bunlar cümle yalancı mıdır? Çünkü Moskov tâifesi sulhünde sâbit-kademdir, deryâda bu denli sefâyin ve karada kılâ' yapmak neden iktizâ etti. Bunlar ahidnâmede memnû' iken der-i devletten me'zûn olmasalar cür'et edüp mübâşeret etmezlerdi. Gayret-i dîn bu mudur? Moskov çarının tahtı Kırım'a iki aylık yol olup, Kırım üzerine yürüdükçe onbeşer yirmişer konak karşı varup otluğun yakar ve kurâsın yıkar tahrîb etmekle kendülerin ve davarların açlıktan zebûn edüp bi'z-zarûre hezâr fezâhatle gerü döndürür idük. Şimdi ise Kırım'ın her cânibin kâfir

160 Kantemir, 475 vd.

161 *Nusretnâme*, 217b-218a.

162 *Kezâ*, 218a.

aldı: Cem'iyet ettüklerinin sabahısı kapumuz dibinde buluruz. İstanbul'un kilidi Kırım'dır, içindeki tatarı etten kal'anızdır. Bî-menfaat meccânen sizi bekliyorlar. Kırım size gerekmez ise Allah mübârek eyleye, bize gayrı yer gösterin varup temekkün edelüm¹⁶³».

Aslında, Rusların savaş hazırlığı içinde olduğu çok önceden biliniyordu, hatta Amcazâde de bunun farkındaydı. Fakat, bu vezir, yaptığı andlaşmanın kendi tarafından bozulmasını istemediğinden işi ağırdan alıyordu¹⁶⁴. Devlet Giray, Daltaban'a yazdığı mektupta özetle: «sulhe bizi karıştırmadılar, bir kör tatar olsun bâri tarafımızdan içinizde bulunsun deyü recâ edegördüm, kabul etmeyüp bize küllî ihânet eylediler; âkıbet, memâlik-i islâmiyyeyi yıkıp bu hâle koyunca çalıştılar. İşte bu gûne şeâmeti müşâhede olundu gayret ve hamiyet sizindir» diyerek Kırımın vaziyetini nazara veriyor ve sadrazamın himmetini bekliyordu¹⁶⁵. Gerçekten Rus hazırlığının farkında olan Mustafa Paşa mutlaka tedbir alınması gereğine inanıyorsa da, şeyhülislâm yüzünden hiç bir şey yapamıyordu¹⁶⁶. Yukarıda temas edildiği üzere Feyzullah Efendi'yi ortadan kaldırmak istemesi, bazı faaliyetlerini yapamamasından dolayı idi. Buna rağmen, Han'a yazdığı gizli mektuplarda, onları Rusya'ya karşı teşvik etmiş, kendisinin de yakında sefere çıkacağını, Rusya'ya gireceğini, Tatar askerlerinin Bucak'ta toplanmalarını ve hazırlıklı bulunmalarını bildirmişti¹⁶⁷.

Fakat merkezde, Daltaban Mustafa Paşa'nın tek engeli şeyhülislâm değildi. Güçlü rakibi Rami Mehmed Paşa da, aleyhine olabilecek her fırsatı değerlendirmekten geri kalmıyordu. Nitekim, Tatarların savaş hazırlıklarının mutlaka sadrazamın başının altından çıktığını sezen Rami Paşa, şeyhülislâmın dikkatini çekmiş ve onu padişahın gözünden düşürmenin yollarını aradıklarını hatırlatmıştı. Bu fitneye çare olarak da, o sıralarda Yanbolu'da dinlenmekte olan Selim Giray'ın hanlığa iâdesini öne sürmüştü. Bu fikri uygun bulan şeyhülislâm, harekete geçerek durumu padişaha anlatmış ve yuka-

163 *Kezâ*, 218a-b.

164 *Kezâ*, 218a.

165 *Kezâ*, 218b.

166 *Kezâ*, göst. yer.

167 *Aynı eser*. göst. yer.

rıda belirtildiği gibi katlinin gerekli ve yerine Rami Mehmed Paşa'nın getirilmesinin uygun olacağını söylemişti¹⁶⁸.

Selim Giray tekrar hanlığa getirilmişse de¹⁶⁹, oğlu Devlet Giray harekete geçmiş, kardeşi Saadet Giray'ı 5000 askerle Bucak'a göndermişti. Çevredeki bütün tatar akıncıları da onlara katılınca, sayıları bir kattan fazla artmıştı. Osmanlı devletine bağlanmamaya karar veren tatarlar, birçok köyü basmışlar, bu sırada müslüman halka bile zarar vermişlerdi¹⁷⁰. Hanlıktan alındığını öğrenince, Devlet Giray durumu görüşmek üzere Kırım halkını yanına çağırmasa da, Kefe müftüsünün ikazı üzerine bu çağrıya kimse icabet etmemişti¹⁷¹. Kendisine Kırım'dan kimsenin katılmadığını gören Devlet Giray suçunu hafifletmek için, «bu akımı veziriazamın izni ve emri ile yaptığım» söyleyerek kendisini müdafaa etmişti. Daltaban ise, yaptığı hesapların tutmadığını görünce, altındaki sandalyenin sallandığını anlamakta çok geç kalmıştı. Tatar hareketinin çabucak büyümesi, Kırım askerlerinin bu şekilde müslümanlara dahi zarar vererek gerçek niyetlerini ortaya koymaları, Devlet Giray'ın, suçu tamamen kendi üzerine yıkması karşısında şaşkına dönmüştü¹⁷².

Tatar fitnesinde dahli olduğunu öğrenen padişah, hemen bu işi halletmesini yoksa katl edeceğini veziriazama emr etmiştir. O da, Özi vâlisi Çerkes Yusuf Paşa'yı o diyar birliklerinin ve merkezden gönderilen kapıkulu askerlerinin başına geçirerek tatarları dağıtmışsa da, başını kurtaramamıştır. Gerçekten, Selim Giray'ın hanlığa getirilmesi ile bu fitne daha fazla büyümeden önlenmiştir¹⁷³.

Katli.

Yukarıda, beceriksizce yaptığı ve güçlü rakiblerinin ekmeğine yağ sürmekten başka hiç bir işe yaramayan plânlarının kurbanı olan Daltaban Mustafa Paşa'nın Kapıarası'na habs edildiğini, yani kazdığı kuyuya kendisinin düştüğünü¹⁷⁴ belirtmiştik.

168 *Kezâ*, 218b-219a.

169 Râşid, II, 568; *Nusretnâme*, 219a.

170 Râşid, II, 570-571; *Nusretnâme*, 219b.

171 *Nusretnâme*, 220a.

172 *Kezâ*, gös. yer.

173 *Kezâ*, 220a-221b; Hammer, XIII, 92.

174 Râşid, II, 568; *Netâyicü'l-vukuât*, III, 17.

Hulâsa, Daltaban Mustafa Paşa,

a) Divan'da şiddet üzere hareket etmesi ve pek çok kimseyi cezalandırması¹⁷⁵,

b) Veziriâzamların kalemiyye ve havas malı vs. gibi bazı gelirleri yılda 500 keseye varmazken, azl-nasb vs. den aldığı rüşvetlerle dört ayda 2000 kese biriktirmiş olması¹⁷⁶,

c) Sipah ve silâhdar neferlerini yoklamaya kalkması sebebiyle, bunun yol açtığı dedikoduların şeyhülislâm ve pâdişahın kulağına gitmesi¹⁷⁷,

d) Tatar ayaklanmasını müsâmaha ve teşvik gibi zâhirî sebeplerle 24 ocak 1703 günü sadarettten azl olunmuş¹⁷⁸ birkaç gün sonra yani 28 ocak cumartesi günü¹⁷⁹ öğle ile ikindi arasında katli edilmiş, cesedi Paşa mezarlığına gömülmüştür¹⁸⁰.

Kantemir'in nakline göre Daltaban'ın son sözleri: «kâfirlerin öldüremedikleri bir adamı, şimdi siz sözde müslümanlar öldürün»

175 Diyarbekir vâililiği sırasında kızgın olduğu Midillili İsmail Bey, Daltaban'ın sadrâzam olduğunu duyunca korkudan ölmüştü (Râşid, II, 571).

176 *Zübde*, 970.

177 Râşid, II, 573. Kezâ Mustafa Paşa o tarihlerde sayıları 1000'i bulan Dergâh-ı âli çavuşlarını da yoklatmış, isbât-ı vücud etmeyenlerin ulûfelerini kestirmişti (Râşid, göst. yer).

178 *Zübde*, 970; Râşid, II, 574; Hammer, XIII, 92. Kantemir'e göre, pâdişah hemen o gün Mustafa Paşa'nın katlini istemiş, fakat Daltaban'ın, «kendisine bağlılıkla hizmet etmesine karşılık, bu şekilde ölüme sevk edenin yüzüne ancak nefretle bakabileceğini; İslâm dininden uzaklaşan sultanın, kendisinin kim olduğunu ölümünden sonra anlayacağı» şeklindeki sözlerinden etkilenip, idamının ertelenerek Kapı-arası'na hepsini emr etmiştir (481-482). Fakat, bu tehirden fevkalâde endişeye kapılan Feyzullah Efendi ve Râmi Mehmed Paşa, onun serbest bırakılabileceği zehâbiyle korkmuşlar ve ertesi günü saraya giderek, Daltaban'ın attığı kıvılcımın giderek yayıldığını, isyanların başladığını, tek kurtuluş çaresi olarak da Mustafa Paşa'nın hemen öldürülmesini göstermeleri, katlini çabuklaştırmıştır (s. 482). İdamının, şeyhülislâmın arzusu ile olduğunu, o tarihlerde İstanbul'da bulunan Fransız elçisi Ferriol (hayatı için bk. Kantemir, ss. 483-486) dahi tasdik eder (Bonnac, *Memoire Historique*., s. 116).

179 *Nusretnâme*, 222a-b. Şeyhî'ye göre 26 ocakta (*aynı eser*, II/1, 110a), Dânişmend'e göre ise 27 ocakta katli edilmiştir (*Kronoloji*, V, İstanbul 1971, s. 50).

180 *Nusretnâme*, 222b. Ayvansarayî ise Sırık-meydanında gömüldüğünü belirtir (*Vefeyât-ı Selâtin*, s. 72).

olmuş ve cellâda, gözlerini bağlamadan başını uzatmıştır¹⁸¹. O tarihte Enderun'da bulunan Fındıklılı Mehmed Ağa'ya, Sultan Mustafa bizzat: «Gördün mü şu hâini! Bağdad'ta Abbasiyyenin ahir meliki olan Mu'tasım Billah'ın veziri Alkamî ile Cengizhan Fitnesi başımıza geleyazdı¹⁸². Hayvanın alacası taşrada, insanın içeride, bilinmez derûn-ı hâli, üşenmez yorulmaz deyü uzaktan getürdük. Sadâkat me'mûl ederken hâin çıktı»¹⁸³ demiştir.

Mustafa Paşa'nın 500 kese akçesi ile 100 kese akçeden fazla tutan eşyâ ve hayvanları müsâdere edilmiş, bir kısmı satılarak borçları kapatılmıştır¹⁸⁴. Ölümüne, «sa'âdetü'l-mahşer» سعادة المحشر sözüyle tarih düşürülmüştür¹⁸⁵. Sadaret müddeti dört ay 20 gündür. Mustafa Paşa'nın konuşması pek iyi olmayıp anlaşılmazmış. Selefi ve amansız rakibi, aynı zamanda şâir ve nüktedan biri olan Rami Mehmed Paşa'nın Daltaban hakkında, gûyâ onun bazı sözlerini hicv ederek şerh babında «İstilâhât-ı Daltabaniyye» adlı bir risâle yazdığı rivâyet edilir¹⁸⁶.

Daltaban Mustafa Paşa'nın dört buçuk aya yakın sadrazamlığı sırasındaki faaliyetleri şöylece özetlenebilir :

İlk icraatlarından biri olarak, Dîvân-ı Humâyûn mensublarından başka hiçbir kimsenin Dîvân-hâne'de bulunmamasını, asla gürültü edilmemesini, arzihâllerin usulüne uygun olarak okunmasını, kâtiblerin seher vakti iş başı yapmalarını emr etmek olmuş¹⁸⁷ ve çıkarttığı bir Hatt-ı humâyunla vezirlerin Divan'a mücevveze ile değil de k a l l a v î ile gelmeleri usulünü benimsemiştir¹⁸⁸.

İkinci icraatı, hıristiyan ve yahudilerin kıyafetlerini düzeltmek olmuştur. Çıkarttığı bir buyurulduda «Müslümanlar sarı mest ve

181 s. 482.

182 Bazı iddiâlara göre, son Abbâsî veziri Alkamî, Moğol hükümdarı Hulâgû'yu Bağdad'a davet etmiş, şehrin zabtından sonra birkaç ay idaresine memur olmuş, 1258 yılında ölmüştür. (İ A. V/2, İstanbul 1977, s. 843).

183 *Nusretnâme*, 222b; ondan naklen Uzünçarşılı, *Osmanlı Tarihi* IV/2, s. 262.

184 anonim *Tarih*, 207b.

185 Ayvansarayî, *Vefeyât-ı selâtin*, 72b.

186 Osmanzâde, *H. Vüzerâ*, 127; *SO*, IV, 412.

187 anonim *Tarih*, 185a; *Hammer*, XIII, 81-82.

188 anonim *Tarih*, 197b; *Zübde*, 958; Râşid, II, 558-559.

pabuç ile kırmızı çuka kalpak ve Tatar kalpağı giyerlerken, gayr-ı müslimlerin tefriki için, siyah çuka kalpak ve sayak giymeleri hususuna dikkat edilmesini» istemiştir¹⁸⁹.

Mustafa Paşa bir başka buyurdu ile de, kadınların kılık kıyâfetlerini düzene sokmak istemiş, bu hususta Edirne kadısını ikaz etmiştir¹⁹⁰.

Yine bir buyurdu ile, ülke dışına top, gülle, barut gibi ateşli savaş levâzımâtının satılmasını yasaklamıştır¹⁹¹.

Hayır eserleri

Daltaban Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Koska semtinde Kâtib Sinan Mescidi¹⁹² bitişiğinde Havuzlar Câmii civârında bir çeşmesi vardır¹⁹³. Klâsik üslûbdâ olan ve kesme köfeki taşından yapılan bu çeşmenin kitâbesi daha sonra yok olmuştur. Yakın zamana kadar ayna taşı da harab haldeydi¹⁹⁴. Paşa'nın adına izâfetle «Daltaban Mescidi» olarak bilinen mabed, Kumkapı Nişanca mahallesinde Daltaban-Yokuşu yakınındadır. *Hadîkatü'l-cevâmi*'de mescidin bânisinin Kâtib Sinan olduğu belirtilmektedir. Büyük bir ihtimalle, Daltaban Mustafa Paşa Sarayı ve çeşmesinin burada olmasından dolayı mescid bu adla meşhur olmuştur¹⁹⁵. Yukarıda adı geçen yokuş, Paşa'nın sıfatı ile günümüzde dahi varlığını korumaktadır.

189 anonim *Tarih*, 187b; *Zübde*, 949; Osmanzâde, *aynı eser*, 127; Hammer, XIII, göst. yer.

190 anonim *Tarih*, 191a-b; *Zübde*, 952; Hammer, XIII, 84.

191 Meselâ, Karadeniz'de işleyen şaykalarda gülle ve humbara ele geçirilince, sorumluları cezalandırmıştır (anonim *Tarih*, 197b; *Zübde*, 958; Râşid, II, 556).

192 Mustafa Paşa'nın damadı Râkım Elhâc Mehmed Paşa bu mescide bir minber koydurmuştur (*Vefeyât-ı Selâtin*, 95). Bu zâtın hayatı için ayrıca bk. SO, II, 365.

193 Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin*, 72; krş. aynı müellif, *Hadîkatü'l-cevâmi*, İstanbul 1281, I, 185.

194 Erdem Yücel, «Daltaban Çeşmesi», *İstanbul Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1966, s. 4216.

195 Tahsin Öz'e göre (*İstanbul Câmileri*, I, Ankara 1962, s. 43) mescidin ilk inşâ tarihi belli değildir. Tamir kitâbesinde Defterdar Râkım Mehmed Paşa tarafından 1150/1737-38'de tecdid edildiği belirtilmektedir. Duvarları kesme taş,

İki kızı olduğu anlaşılan Mustafa Paşa'nın damadlarından biri Defterdar Râkım Elhâc Mehmed Paşa¹⁹⁶, diğeri şuarâdan Senayî Ahmed Efendi'dir (ö. Mekke 1145/1732-33). Torunu Mehmed Bey 1174/1760-61'de vefat etmiş ve Eğrikapu'ya defn olunmuştur¹⁹⁷.

S O N U Ç

Seyfiyyeden yetişmiş ve asker olarak cesur, çalışkan, vakur, âlhimmet¹⁹⁸ biri olan; gerek Bosna gerek Basra seraskerlikleri sırasında başarılı icraatlarda bulunan¹⁹⁹ Daltaban Mustafa Paşa'nın, kısa süren sadrazamlığı esnâsında pek müsbet faaliyetlerde bulunmadığı âşikârdır. Bu başarısızlıkta, onun şahsî meziyetlerinin bulunmayışı kadar, çevresindeki güçlü rakiblerinin de müessir olduğu bir gerçektir. Başta, padişahı avucunun içine almış bulunan şeyhülislâm Feyzullah Efendi²⁰⁰ ile kalemiyyeden yetişmiş, gayet zeki ve kurnaz bir bürokrat olan Râmi Mehmed Paşa'nın elinde bir oyuncak, bir maskara haline gelen Mustafa Paşa'nın bu eksikliklerine, Tatar fitnesindeki dahli ve bunu yüzüne gözüne bulaştırması ile rüşvet²⁰¹, haksız yere adam öldürme veya kayırma²⁰², şeyhülislâmâ

çatısı ahşâb olan mescidin bânîsinin avludaki kabrinin sembolik olduğu ileri sürülmektedir (Yücel, göst. yer).

196 Ayvansarayî, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 95.

197 SO, IV, 413.

198 Kantemir, 482; Hammer, XIII, 49; SO, göst. yer; Uzunçarşılı, *aynı eser*, s. 262.

199 Bilhassa, doğuda Kurna ve Basra'yı geri alıp, Fırat mecrâsını tanzimi ve halkın refahını sağlaması münâsebetiyle padişahın senâsma mazhar olan (*Mühimme*, CXI, 531, 562, 575) Mustafa Paşa'nın bu hizmetleri küçümsenemeyecek değerdedir (Uzunçarşılı, *kezâ*, IV/1, s. 17).

200 Mustafa Paşa, mevkiini borçlu olduğu bu zâta teâmülün fevkinde bir saygı gösteriyor, teşrifâta aykırı bir yer veriyor, hatta, bu sun'î hürmet, bir tabasbus şekline bürünüyordu. Çoğu zaman, bu dalkayıklık derecesindeki saygı şeyhülislâmın oğullarına ve saraydaki yakınlarına kadar uzanıyordu (Ahmed Refik, «Daltaban», *Yedigün*, 19.6.1935, sene: 3, ss. 12-13). Sadâret makamına yakışmayan bu davranışların, esasen mağrur bir kimse olan (*Nusretnâme*, 208a) Daltaban Paşa'ya çok ağır geldiği muhakkaktır (Râşid, II, 571-572; Uzunçarşılı, göst. yer).

201 anonim *Tarih*, 205a.

202 Hammer, XIII, 13; Uzunçarşılı, *kezâ*, IV/2, s. 262; A. Refik, göst. yer.

suikast gibi suçları da eklenince, aynı başarıları göstermeden meş'ûm sonunu çabuk getirmiştir²⁰³. Daltaban'ın âkıbeti, selefi Hüseyin Paşa'nın başına da gelebilirdi. Nitekim, daha değişik bir şekilde halefi Râmi Mehmed Paşa'nın başına gelmiştir. Daltaban'ın, şeyhülislâmın tahakkümünden kurtulmak için Kırım'da yapmaya çalıştığı, fakat başaramadığı plânın benzerini İstanbul'da uygulamaya kalkan kurnaz Râmi Mehmed Paşa, nüfuzlu rakibi Feyzullah Efendi'den kurtulmayı başarmışsa da mevkiini muhâfaza edememiştir²⁰⁴.

EK :I — AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA'NIN MEKTUBU

Benim izzetlü karındaşım hazretleri,

Bağdad cânibinin ahvâli emr-i âlî ve mektûb-ı muhlisî ile mukaddemâ tavsiye olunmuş idi. Allahü te'âlâ tevfiik ihsân eyleyüp bevalla ki, sîret-i marziyye ve hüsn-i tedbire karîn olabilesiz. Rakka cânibinde eslâfımızdan ziyâde sizden eser-i cemîl muntazır ve me'mûl iken, ma'a-hâzâ ol tarafın nizâm ü intizâmı bir umûr-ı müşkileden değil iken, pey-der-pey hilâf-ı me'mûl keyfiyyât ü hâlât zuhûr edüp, hâsılı ta'addî ve tecâvüz ile ahâlî-i vilâyetden bu kadar âdemi yerlerinden âvâre edüp, Dîvân-ı Humâyûn'da ve sokaklarda gavgayı şikâyetinizden gayrı bir eseriniz nümâyân olmadı. Eğer ol vilâ-

203 Uzunçarşılı ölümünün ocaklıyı müteessir ettiğinden bahs etmekte (göst. yer); Kantemir ise, bir süre sonra çıkan Feyzullah Efendi Vak'ası'nı onun ölümine bağlamaktadır (s. 306, 482).

204 Vak'a sırasında sadrâzam Râmi Mehmed Paşa gizlenmiş, ancak yakını Damat Hasan (I A, IX, 624'te sehven Hüseyin olarak yazılmış) Paşa'nın sadâretinden sonra ortaya çıkmıştır. Bir süre itibardan düşmüşse de, çok geçmeden Kıbrıs, daha sonra Mısır vâililiklerinde bulunmuş, fakat hiç bir vakit eski ikbâlîne kavuşamamıştır. Son vâililiği sırasında halkın hoşnutsuzluğu ve galeyânı yüzünden bu görevinden alınarak Rodos'ta ikamete mecbur edilmiş, üzüntü ve ye's içinde iken 1118 zilhiccesinde (mart 1707) orada ölmüştür (SO, II, İstanbul 1311, s. 368; Bursalı Mehmed Tâhir'e göre 1119 tarihinde vefat etmiştir (Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, II, 186).

yetden çıkmanız Bağdad takrîbi ile olmayup, ma'zûlen başka vec-hile olsa, hele bu keyfiyyeti dahi mülâhaza buyurun. Zulmün âkı-beti vahîm ve dünya ve ukbâda mûris-i nekâl-i azîm idüğü beyân-dan müstagnîdir. Bâ-husûs ki siz, bu kadar germ ü serd görüp, mü-cerreb-i etvâr-ı ruzgâr oldunuz, huzûr-ı humâyûnda defa'atle hüsn-i terbiyenize ikdâm olunup ve bu keyfiyyete getirülüp, gün be-gün âsâr-ı cemîleniz vâsıl-ı mesâmi'-i şehriyârî olmağla, inşâallahü te'âlâ sözlerimizi musaddık ve hüsn-i terbiyemizi muhakkık olursunuz, i'tikadında iken bu şekil sû-i sîret ile mezkûr olduğunuzdan gayetü'l-gaye mütekeddir olmuşuzdur. Hele her ne hâl ise tarafımıza te-mahhuzunuza binâ'en yine temşiyet-i umûrunuza sa'y olunup, hâ-liya Bağdad eyâleti ile mükerrerem oldunuz. Bağdad cânibi ise Rak-ka gibi değil, bu kadar umûr-ı külliyyeye müstemildir. Evvelâ, taş-rası vahşî urbân ve içerüsü asabe-i vâhide olan kul tâifesidir. Muk-tezâ-yı vakt ü hâle göre her ferîk ile hakîmâne mu'âmele lâzımdır.

Bi-tevfîkı'llahi te'âlâ her hâlde hüsn-i sîrete sâlik olup, eğer fil-cümle kalbinizde bu misillü bir nesne kalmış ise de selb-i küllî ile meslûb ve bu niyyeti def'-i hutûb ve zuhûr-ı eser-i merguba vesîle bilüp, tavâif-i urbândan eğer yerlüden ve eğer kul tâifesinden ba'zı-ların tavsît ile re'y isteyenlere hüsn-i tedbîr ile müsâ'ade ve bu tak-rîb ile taklîl ü tefrîk edüp, şiddet-i vefret ihtiyâr eden eşiddâsma dahi tedârük-i vâfi ile ızhâr-ı celâdet edüp, bu şekil hem mülâyemet ü re'fet ve hem celâdet ü necdeti hâvî makbûl-i fuhûl ve mergub-ı ashâb-ı ukûl olan mu'tedil ü mutavassıt hareket-i hakîmâne ve re'y ü tedbîr-i âkılâne vü merdâne ile câniblerin inhilâl-i âmme-i ihtilâli-ne sa'y ü himmet ve ihtiyâr-ı basîret ve hüsn-i sîret eyleyesiz ki, inşâallahü te'âlâ sâbıkda zuhûr eyleyen hâlât-ı gayr-ı marziyyeyi izâhe vü insâ eder. Mesâî-i hamîdeniz ruz be-ruz zuhûr edüp bizim dahi huzûr-ı humâyûnda zikr ü terbiyenize yüzümüz ola.

Velhâsıl kendünüzü cem' ve mülâhazanızı tesdîd eyleyesiz. Me'mûr olduğunuz umûr hatab-ı azîmdir. Bu kadar hazâin harc u sarf olunup, bilâd-ı ba'ideden asker nakline muhtâc olmuş ve bu kadar asâkir-i mansûre irtikâb-ı metâ'ib-i sefer eylemiş bir işdir. Allah hıfz eyleye, su-i tedbîr ve adem-i basîretten. Velhâsıl fevât-ı maksû-du müstetbi' olur keyfiyyetlerden nâ-mülâyim hâlet zuhûr edecek olursa, şevketlü, kerâmetlü, şecâ'atlı efendimize bir vechile cevâb ve teskîn-i gadab-ı husrevânelerine bir tarikle vesâil ü esbâb bulun-

maz. Hem kendünüzü gadab-ı âteş-bâr-ı Şehriyârîden vikaye ve hem muhibbinizi hacâlet-i şermsârîden himâye eyleyesiz.

Netice, sizi terbiye ve umûr-ı husûsunuzu tenmiye, bâbında şimdiye değin levâzım-ı sa'yîde bir nesne fevt olunmamışdır. Hâliyâ, böyle bir emr-i azîm içindesiz. Tab'-ı humâyûn-ı Şehriyârî ise dâimâ Bağdad ve Basra tarafına mütereddî olup, her bâr istihbâr-ı ahvâl ü âsâr ederler. Bevalla ki, arza sâlih harekât-ı pesendîde ile âsâr-ı hamîyyetiniz zuhûrundan mesrûr olayuz. Her hâlde, her ahvâlde basîret ü intibâh ve dergâh-ı nusret-penâh-ı Hazret-i Allah'a sıdk-ı derûn ile ilticâ üzere olup, hulûs-ı niyyet ile azîmet ve muktezâ-yı fikr ü revîyyet ile hareketi piş-nihâd edüp ve zuhûra gelen ahvâl ü âsârı pey der-pey arz u i'lâm eyleyesiz²⁰⁵.

²⁰⁵ Anonim *Tarih*, 205b-207a.

